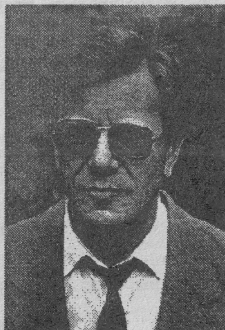

Аляксандр ЛЮЦКО

ТЭОРЫЯ НЕНАРМАЛЬНАСЦІ*

На пачатак пазнаёмімся. Мая краіна — Беларусь, створаная пасля распаду Савецкага Саюза. Хачу запэўніць прысутных, што гэта еўрапейская краіна і няма патрэбы шукаць яе ў экзатычных пушчах каля Балі ці Чада. Дзікія амерыканцы цьмяна ўяўляюць сабе еўрапейскі кантынент як нешта, што не ўваходзіць у Злучаныя Штаты. Некаторыя нават згадваюць, што гэта мясцовасць на Усходзе, якая мяжуецца з Польшчай. Больш адукаваныя далучаюць да Еўропы і Брытанскія астравы, хоць тыя і плывуць адно зблізу еўрапейскага ўзбярэжжа па ўласнай традыцыі ў няправільным накірунку. І толькі вельмі няшмат досыць адукаваных ведае, што Еўропа ўключае ў сябе Брытанскія астравы і ўсю прастору да Уральскага хрыбта. Калі прытрымлівацца панятка Вялікай Еўропы, то ў самым геаграфічным яе цэнтры лёгка заўважыць амаль двухмільённы горад Мінск. Акаляючая яго прастора, забруджаная радыяцыяй, называецца Беларусь, і месціцца на ёй 10 мільёнаў людства. Гэта цудоўная краіна сарака тысяч блакітных азёраў у хваёвых, бярозавых ды дубовых лясах. Мяккі клімат. Каб такі клімат іншай краіне, то яна была б такой вытворцай садавіны і гародніны, якой пазайздросцілі б заходнія рынкі.

Заўважыць, дзе пачынаецца краіна беларусаў, няцяжка нават зверху. Пралятаючы польскую мяжу з захаду, дзе пярэсціць вочы ад дробных шматколерных латак, адразу заўважаем нямераныя аднастайныя калгасныя палі. Адным словам, розніца заўважная нават з самалёта. Натуральна, гэта само па сабе ні пра што не кажа, акрамя таго, што хаця бульбу вырошчваюць і там, і тут, але завозіць яе для спажывы неўзабаве давядзецца ўсё ж такі з Польшчы.

Што яшчэ адразу кідаецца ў вочы, дык гэта адсутнасць слядоў старой цывілізацыі, спадчыны стагоддзяў. Амаль не засталося старажытных замкаў, касцёлаў і цэркваў, хаця Мінск і яшчэ некаторыя беларускія гарады старэйшыя і за Маскву, і за Эдзінбург.

Знаходзячыся пасярэдзіне Еўропы, Беларусь заўсёды была на скрыжаванні палітычных памкненняў захаду і ўсходу, поўначы і поўдня. Тэўтоны, рыцары Карла XII, стральцы Івана Жахлівага), палкі Напалеона і шмат хто яшчэ, перасякалі гэтую краіну ва ўсіх накірунках. Да здзіўлення немцаў, рускіх, шведаў, палякаў, французаў, на гэтай шматлюднай ваеннай дарозе жыло нейкае насельніцтва, стаялі дамы і цэрквы. Усё гэта заваёўнікам, якія пляжылі зямлю і людзей, замінала рухацца, таму будынкі разбураліся, а людзі знішчаліся без ліку. Толькі ў Другую сусветную вайну загінула ці то трэцяя, ці то чацвёртая частка беларусаў, пра што спрачаюцца гісторыкі. Да таго ж тры хвалі эміграцыі, ды сталінскія Курапаты...

Да здзіўлення першых радыёлагаў, што з'віліся на Бікіні, дзесяткі магутнейшых ядзерных выбухаў не знішчылі гэтыя невялікія кавалкі зямлі. Наадварот, уразіла густая зеляніна. Праўда, зніклі складаныя жывыя формы, іх месца занялі прымітыўныя... Мэтаскіраваная селекцыя спросціла добры і не ў меру цярплівы народ, але бясконца пагоршыла якасць жыцця.

Чалавецтва існуе так доўга, што прыдумаць зусім новую гістарычную сітуацыю досыць цяжка. Прынамсі, да кожнага выпадка амаль заўсёды адшукаецца пэўная аналогія. Пасля смерці Салазара партугальскія калоніі апынуліся ў стане сам-насам.І вось што з гэтага атрымалася. У Мазамбіку, на поўдзень ад Экватара, няма вялікай спякоты, круглы год там цёплае лета. Калі паглядзець на афрыканскую мапу, то другой такой вялікай лясной раўніны, як між Лімпапо і Замбезі, не адшукаць. Але там, дзе багата родзіць усё, што расце, ад голаду паміраюць людзі. Ніхто, акрамя грамадзян сацыялістычнага рэгіёну, таксама заклапочаных пошукамі харчу, на адной шостай частцы зямной кулі, дзе маюцца ўсе верагодна магчымыя ландшафты, а трэцяя частка насельніцтва займаецца вытворчасцю харчавання, — не можа зразумець гэтага феномена. Быццам у прыклад неразумнасці ўладкавання чалавецтва прырода падарыла Мазамбіку медзь, паліметалы, выдатнай якасці цэмент, вугаль і жалезныя руды, а паўднёвы імперыялістычны сусед пабудаваў тут самую буйную электрастанцыю ў свеце. Але ж вось бяда, няма каму сказаць там грамадзяніну, што з дрэва, пад якім ён уклаўся паміраць з голаду, трэба сарваць плод, а ў шыкоўнай віле, пры наяўнасці электраплиты, няма патрэбы раскладваць вогнішча. Замест збёгшых партугалаў пакрысе з'яўляюцца там свае афрыканскія лідэры зусім не шляхетнага паходжання. І пачынаюць яны з падзелу ўлады і каланіяльных рэшткаў багацця.

Беларусь цяпер як бы з заходняга боку ад Расіі. Але яна па-ранейшаму застаецца стратэгічным гасцінцам на неабдымны ўсходні рынак. Геаграфію не адменіш. І зноў праз яе ездзяць туды і назад. Нават болей, чым раней, бо падстаў для сацыялістычнага самапаяданія ў усходняга суседа не засталося. Між тым мясцовае насельніцтва, хоць і моцна прарэджанае, усё яшчэ тут жыве — праміж дарог і чужых нафтапровадаў.

Быў час, калі газета "Правда" аб'ядноўвала камуністаў і ўсіх кіраўнікоў. А для іншых пенсіянераў былі іншыя выданні. Цяпер занятыя газеты чытаюць хіба толькі палітыкі і рэдкія бізнесмэны, небеспадстаўна чакаючы паскудства ад улады. Пакуль па тэлевізары танчаць і спяваюць, нічым не аб'яднанае насельніцтва боўтаецца ў прасторы, замкнутай дзяржаўнымі сценамі. Няма ў яго ніякай нацыянальнай ідэі і бабця Ганна верыць толькі старшыні сваёй вёскі, які для яе ад старасвецкіх часоў увасабляе панскі бізун, але на п'яную галаву можа і каня даць. Бабці Ганне гэта больш істотна за ўсё іншае, бо яна будзе жыць з бульбы, якую сама пасадзіць і сама выкапае. А з Мінска з канём ёй не дапамогуць.

У "пабочнай" краіне з'явіліся свае палітыкі, на жаль, па паходжанні не лорды. Сцячэ шмат вады, пакуль яны падзеляць застаўшыеся ад Саюза дабро і ўладу... Некалі і тут здагадаюцца прыняць закон, па якім: улада — ганарыстым, багацце — бізнесу. І каб ніколі гэтыя два панятки не падмянялі адзін аднаго. Можа, тады і не будзе гэтак шмат жадаючых засведчыцца ў палітыцы.

Новая бяда абрынулася ў 86-м. Ад Чарнобыля Беларусь пацярпела болей за якую іншую краіну. Праз пяць год Маскоўскі кангрэс памяці Андрэя Сахарава рэкамендаваў урадам пацярпелых ад радыяцыі краін адкрыць спецыяльныя сахараўскія універсітэты па чарнобыльскіх праблемах. Так у Мінску ўзнік Міжнародны сахараўскі інстытут па радыёэкалогіі, які ўжо і на захадзе, і на ўсходзе называюць унікальным. Якая ягоная місія, у чым адметнасць гэтай ВНУ?

Цяпер з'явілася столькі эколагаў, што неяк нават няёмка пытацца, што яны вывучаюць. Прыродзе ад іхняга мноства ні холадна, ні горача — гібее пакрысе. І што прыкметна, чым горшы стан прыроды, тым болей з'яўляецца эколагаў. Адныя лічаць сваёй справай ахоўваць знікаючых птушак, другія — змагаюцца з кансервовымі бляшанкамі і недапалкамі. Нядаўна прыязджалі параіцца адказныя за экалогію аднаго буйнога расійскага горада. Яны вынайшлі вельмі далікатныя тэхналогіі. А трэба сказаць, што ў гэтым горадзе бываюць вельмі моцныя вятры. І гэтыя вятры ганяюць па вуліцах агорткі, семкавае шалупінне і іншае пабытовае смецце. І легкавікоў у гэтым горадзе па два на кожнага жыхара. Так што паміж легкавікамі не прайсці, не праехаць. Да асцярожнай парады спачатку падмесці горад і нешта зрабіць з аўтанашэсцем мясцовыя эколагі цікаўнасці не выказалі.

Неяк у сахараўскім інстытуце адбыўся спецыяльны семінар, дзе спрабавалі разабрацца з самім вызначэннем экалогіі. Як і трэба было чакаць, нічога вартага з гэтага не атрымалася. Расплывістае вызначэнне экалогіі як дысцыплінарнай навукі для паляпшэння асяродка бытавання толькі дадало туману. На маё перакананне, пакуль ніякай навуковай экалогіі не існуе ў прыродзе і кожны мае права мець сваё меркаванне на гэты конт і рабіць адпаведны ўнёсак згодна ўласных ідэяў. Кожная навука, да таго як яна стала ёй называцца, прайшла ўсе стадыі ад назапашвання дадзеных да фармавання цэласнай тэорыі. Вось гэтыя стадыі: НАЗАПАШВАННЕ ДАДЗЕНЫХ — ПЕРАПАЛОХ АД ІХ ЛІШКУ — ПРАДУМВАННЕ — АДКРЫЦЦЁ ЗАКОНАЎ — ПАБУДОВА ТЭОРЫІ.

Калі вы маеце тэорыю, ведаеце яе законы, то вы без цяжкасці прадбачыце паследствы, якія вынікаюць з тых ці іншых вашых учынкаў. А калі вы здольныя прадказваць любыя паводзіны вывучаемай сістэмы, у вас ёсць усе падставы называць вашу тэорыю навукай. Напрыклад, у класічнай фізіцы дзейнічаюць усяго тры галоўныя законы. Яны вельмі простыя і ўтрымліваюць не болей трох пераменлівых. Калі вы маеце справу з целам і уздзейнічаеце на яго пэўнай сілай F, то можаце быць упэўненымі, што цела пакоціцца з зусім пэўным паскараннем — а-:

$$F = ma$$

Ураўненні класічнай фізікі, як бачым, вельмі простыя. Але паспрабуйце дадаць сюды хоць адну мінімальную пераменную, і вы ўбачыце, як ускладніцца ўраўненне. У экалогіі адначасна дзейнічаюць тысячы пераменных, якія апісваюць глебу, ваду і паветранае асяроддзе, іх узаемадачыненні, — а таксама расліны і жывёлаў, якія з іх харчуюцца; да таго ж адкіды кожнага з галоўных шкоднікаў — людзей.

Наша стагоддзе называлі "атамным", "паўправадніковым", стагоддзем "інфарматыкі" і г.д. А вось наступнае стагоддзе напэўна назавуць экалагічным. На жаль, не гэтае, бо пакуль прадказваць экалагічныя наступствы ўмяшальніцтва ў прыроду ў бальшыні выпадкаў мы не ўмеем. Хаця сёе-тое пачысціць і палепшыць можна. Праўда, нават сціплыя экалагічныя праекты па кішэні толькі вельмі багатым краінам. Засмечваць заўсёды лягчэй, чым прыбіраць. Некалі, год трыццаць таму, адшукваючы недахопы імперыялізму, журналісты апантана апісвалі смогі і паміраючыя вялікія азёры. І гэта было праўдай. Але смогаў болей няма, дыхаць на Манхэтане лягчэй, чым у Мінску пры непрацуючай індустрыі, а Антарыя і Мічыган — цудоўныя месцы для адпачынку і рыбалкі. Значыць — можна. Успамінаючы бацькаўшчыну, дзе ў любым накірунку бачныя гіганцкія коміны з клубамі дыму, я ўсё спрабаваў здагадацца, у якіх кустах яны, квітнеючыя, хаваюць свае трубы? Але тое — Амерыка. Ёй можна адно зайздросціць, са скрухай шукаючы апошніх "зайцаў" у дзіравых бюджэтных кішэнях.

Не маючы экалагічнай тэорыі для прадказання пагаршэнняў, можна разлічваць толькі на адзін эфектыўны шлях — жыць ціха і дзіка па грынпісаўскаму лозунгу *"Не чапай прыроду!"* Але ж сёння ніхто, нават сучасныя закаханыя (акрамя хіба студэнтаў на канікулах), не стане жыць у намётах. Жанчыны цяпер пераборлівыя і патрабуюць не толькі цёплых кватэраў, але і іншых дарункаў прагрэсу. Так што лепей выкінуць з галавы вар'яцкую ідэю аднаўлення асяродкаў бытавання да першароднай чысціні. Давядзецца пагадзіцца і з тым, што з цягам часу дыхаць будзе ўсё цяжэй. Але ці нельга пагаршэнне якасці навакольнага асяроддзя зрабіць некатастрафічным і жыць у суладдзі з прыродай? Мяркую, можна. Аднак гэта магчыма толькі праз нетрадыцыйны, асаблівы шлях.

Згадаем, што мы няпэўна вызначылі экалогію як нешта міждысцыплінарнае. Мяркуецца, што эколаг павінен ведаць фізічныя, хімічныя, біялагічныя і яшчэ шмат якія метады. Наўрад ці гэта рэалістычна, бо пара вялікіх энцыклапедыстаў, як Мантэск'ё, Русо ды іншыя, у галовах якіх змяшчаліся ўсе значныя навуковыя адкрыцці, даўно прамінула. За наступныя два з паловай стагоддзі кожная навука назапасіла такую колькасць інфармацыі, што спецыяліст можа быць добрым прафесіяналам толькі ў адной вельмі вузкай сферы. Абмежаванасць мазгавой прасторы дазваляе чалавеку цяпер толькі выбіраць паміж веданнем:

УСЯГО аб НІЧЫМ
ці
НІЧОГА ПРА ЎСЁ.

Гэта безвыходная альтэрнатыва як быццам не пакідае ніякіх надзей эколагам, у справе якіх нехта павінен час ад часу азіраць усё навакольле вузкапрафесійных памкненняў. Калі мы хочам жыць у прымальным асяроддзі хаця б у будучым стагоддзі, давядзецца няпэўную экалогію рабіць навукай, для чаго ўжо сёння трэба рыхтаваць энцыклапедыстаў сучаснага ўзроўню. Рэцэпт іх вытворчасці выглядае прыкладна так: бяруцца адмысловыя маладыя людзі — зыходны таленавіты матэрыял, з якім па сінергічных адукацыйных праграмах адначасна працуюць, не забываючы стасавацца паміж сабой, матэматыкі, фізікі, хімікі, біёлагі, праграмісты і іншыя дактары ды батанікі. Натуральна, прыроду такім шляхам не падманеш, але можна дасягнуць пэўных вынікаў у ведах.

Па гэтым шляху мы і ідзем у сахараўскім інстытуце. Гэта, бадай, і ёсць яго асноўная унікальнасць і адметнасць.

*Фрагмент з працы (з аднайменнай назвай) рэктараМіжнароднага інстытута па радыялогіі імя А. Сахарава.

Мікалай ШЫРОКІ

"...ПАД АДНЫМ КРЫЛОМ..."

"...Айчына, і на птушаняці, што вылупілі-ся, і на яго пустой шкарлупіне..."

* * *

"...вярнуўся, усё тое самае, толькі пастарэў — дык ці варта было..."

* * *

"...грукаюць, і, абняўшы сябе, адчуваеш, як млеюць ногі..."

* * *

"... глядзі, які свет, ну! яшчэ глядзі..."

* * *

"...сняцца грошы, яшчэ і яшчэ, і ты да раніцы не ведаеш, што з імі рабіць..."

* * *

"...крылы белыя і сінія вочы, і рукі ў крыві..."

* * *

"...вайна, і ляжаць без справы целы, думкі збыталіся ў брудных валасах..."

* * *

"...хлеб крышыць, галубоў карміць, і скормліваць іх вам..."

* * *

"...восьхвалі, човен — тапельцы бачаць ягонае дно..."

* * *

"...нават ваўкі спявалі тады — і дзеці слухалі і крычалі..."

* * *

"...сэрца выплюнуў і стралой у зубах поркаецца, шукае застраглы час..."

* * *

"...неба каленямі ціснуў, рассоўваў яго, хацеў разгледзець..."

* * *

"...арэлі, на іх двое братоў і вецер..."

* * *

"...брат мой побач са мной, без галавы ляцеў..."

* * *

"...голас за дзвярыма, яшчэ далей, можа і памёр, а я яго чую..."

* * *

"...з крылаў робяць колы, з колаў крылы — і рагочуць..."

* * *

"...круцілася кола, знікла спіца за спіцай, у пустэльні знаходзіш месца і не бачыш апошнюю..."

* * *

"...спрытна ўверх дном перакульваю галаву і жыву..."

* * *

"...бегчы і зямлю ўспамінаць пад нагамі, як пекла..."

* * *

"...і бегаць будуць, лавіць рукамі знікаючы горад..."

* * *

"...стужка чорная, некім забытая, у тугі вузел звязаная..."

* * *

"...з фотаздымка да мяне стукае смерць..."

* * *

"... белы трохкутнік на сінім, ухвала і праклён вясны..."

* * *

"...вялізнымі літарамі, зялёнымі і чырвонымі, у вакно грукалі..."

* * *

"...смех, голад, зноў смех і зноў голад..."

* * *

"...муляжы тамоў і стрэлкі, якія я перасоўваю дзеля часу..."

* * *

"...склеяныя вывы, задзіночанне гэта ці разрыў..."

* * *

"...глядзі, як паляць твайго бацьку, без агню паляць..."

* * *

"...забыць, як яе зводзілі, не — яна сама ішла..."

* * *

"...лёсы, калі іх лічыць — ператвараюцца ў лічбы..."

* * *

"...адчыніліся дзверы, потым яшчэ — і сонца ноччу..."

* * *

"...натуральна, рукі, толькі вось колькі іх трэба..."

* * *

"...пляма на сценах сабора, слова ўспамінаю — свабода?.."

* * *

"цёмныя салодкія навальніцы, гронку вінаградную бачу..."

* * *

"... і плакаць, і хаваць вочы, і самому ў іх хавацца..."

* * *

"...мы паўтараемся раз-пораз і пераўтвараемся ў танец..."

* * *

"...і пытаецца: ці будзем мы жыць... жыць?.."

* * *

"...нават працяты наскрозь, спявае звер лялечны..."

* * *

"...калі мы вернемся, колькі нас будзе?.."

* * *

"...смешны час, смешныя людзі і Вера — слова з 4-х літар..."

* * *

"...кожную ноч ад'язджаць, застаючыся на месцы, і вырасце дрэва..."

* * *

"...у намалёваныя вочы глядзяць жывыя, і наадварот..."

* * *

"...калі ў цемры запаліць запалку — здараецца час убачыць..."

* * *

"...пазяхнуць і ўзгадаць: учора спазніўся, цяпер ужо на ўсё жыццё..."

Вольга КАЛАБАН

ЗРОК

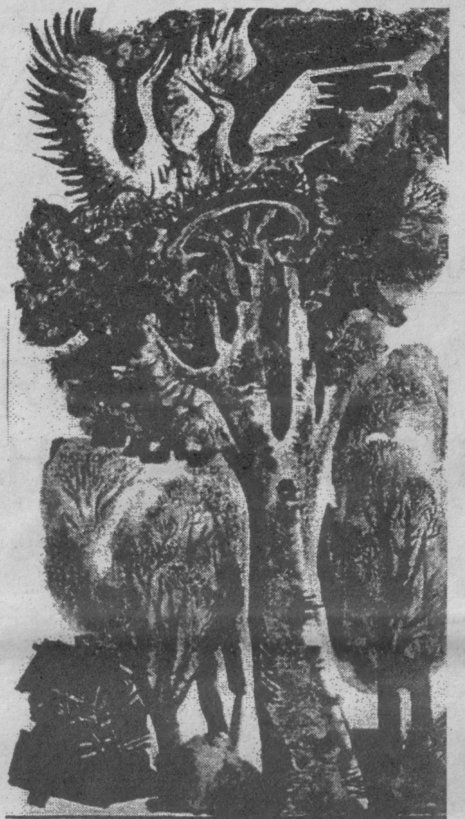
(В.С. на разьвітаньне)

INTRADA

У мяне кепскі зрок. Гэта азначае, што аддаленыя з'явы я бачу ў нейкім іншым свеце — іх межы павінны, як сьведчаць сьпецыялісты, расплывацца і страчваць рэзкасьць.

Сьпецыялісты раяць надзець акуляры. Сьпецыялісты памыляюцца.

Асоба жыве не ў любові да назіраньня, а ў зроку. Я аднолькава поглядам абдымаю вугаватае і мяккае, прыгожае і абразьлівае... Але ж зусім іншае бачу, бо гэта — каляровая гладзь майго позірку, вільготная і празрыстая, а вось што яна тоіць, ведае толькі існасьць назіраемага.

Лю Чжань Чу

ВЫЙДЗЕМ ЖЫЦЦЮ ПАКЛАНІЦЦА

Усе больш пераконваешся, што зямля невялічкая, а жыццё заўжды непрадказальнае. Пацвярджэнне — гісторыя гэтай публікацыі. На міжнароднай сустрэчы пісьменнікаў у Белградзе давялося пазнаёміцца з кітайскім паэтам, які сваёй творчасцю імкнецца спалучыць сваё традыцыйнае нацыянальнае з чужым, паводле традыцый, але запраграмаваным на універсальнасць, еўрапейскім. У калегі ўзнікла жаданне быць прадстаўленым беларускаму чытачу, а ў мяне з'явілася патрэба дапамагчы рэалізаваць яго. Перакладалі разам, пры некалькіх мовах-пасрэдніцах, "на мігах" у дадатак. Што з гэтага выйшла, ацэньваць іншым. Я ж проста выканаў свой абавязак сувязніка, у дадзеным выпадку вельмі няпросты, хоць па-свойму прыемны.

Перакладчык

НОЧ СМАЛЫ І КАНЮШЫНЫ

松香和三叶草的夜

Ноч смалы і канюшыны
Ён табе хусцінку тую падарыў
У далечыні мора, месяца засень
Па цёмным садзе шмыгае лісіца

Разышліся тыя, што ўдзень гасцявалі
Апусцелі плеценыя крэслы і сумуюць
А восьлес хавае яшчэ снег без ценяў
Ціха з дрэва падае лісточак

НЕ РАЗДУМВАЮ ШТО ЧЫМ СКОНЧЫЦЦА

我不去想会怎样结束

Не раздумваю што чым скончыцца
Калі ўжо паднялася заслона
Весела трэба роль выканаць
Калі ўжо ружы ў тваіх абдымках
Варта істотаю ўсёй упіцца іхняй
расы салодкай
Калі ўжо чоўнік малы ад берага рушыў
Нават да выспы бязлюднай прыстаўшы
дасягне пэўнай мэты
Калі ўжо паўзеш скрозь гушчар
некрануты
Чаго баяцца хіжага тыгра ці
ядавітай гадзюкі
Во як вясна ўжо ізноў забуяла
Холад завеі надоўга змяняючы
Ніколі душа проста ў рай не хацела
Да ўсіх пакутаў зямных штохвіліны
гатовая
І калі застанецца ўжо сцэна зусім
без акцёраў
Выйдзем з усмешкамі ты і я ўсё ж такі
Каб раз астатні жыццю пакланіцца

СОНЦА ПРОМЕНЬ ПЛЯЧО МНЕ ГЛАДЗІЦЬ

阳光抚摸着我的臂膀

Сонца промень плячо мне гладзіць
Цёплае хоць і бязмоўнае наша
спатканне
Але ён не мой
З надыходам вечара мы такі
разлучаемся

Вершы запоўняць радасцю мае вушы
І ўсе пачуцці іх прымаюць адразу
Але яны не мае
Прападуць пакінуўшы невымоўныя
згадкі

Калі пацалункам жанчына вусны мае
асвяжае
Кроў закіпеўшы ачырваніць скуру
Але яна не мая
Сваім харастом убоства майго не
змяняе

Эх, чалавеча разумны як быццам
Нашто дамагацца ва ўсім прысваення
Многае меўшы аднак сам застаешся
Самы надзейны ключ у любоўным
развітанні

НЯМА АРТЫСТА ЯКІ НЕ ПАКІНЕ СЦЭНЫ...

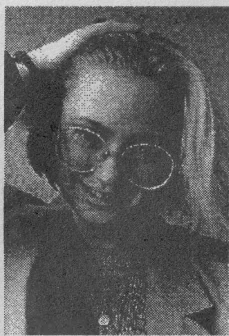
没有不下台的演员

Няма артыста які не пакіне сцэны
І няма гледача які не выйдзе з тэатра
Сто адзін раз гучаць апладысменты
Заслона ж апусціцца сто два разы

Але хадзем кроплі даждж падаюць нема
Хоць зямля іх прыняць назаўжды не можа
Толькі шляхам сваім доўгім, доўгім
Радасна шчыра ўпарта прайсці належыць

Пераклаў Іван ЧАРОТА

УЗЫХОДЖАНЬНЕ

У пустэчу прыйшло разуменьне. Ізноў, як першы раз і як іншы. Туды, дзе не існавала сухіх лугавін, колераў і пахаў, дзе кожнае імгненьне было падзелена пакрыўджанай лініяй пытальніка на Тое, што чакала, і Тое, што калісьці было асэнсавана зрокам.

Я нічога не ведаю пра іншыя вымярэньні, і лічбы, што вызначаюць іх асабістыя якасьці, для мяне — забарона, праз якую я не здолею перайсці, пераступіць, паставіць кропку ў пытальніку. Але ўсе тыя сістэмы, якія праходзяць — як гук розныя часовыя вымярэньні, — мой уласны ўнутраны Сэнс, ніколі не спыняюцца ў адвечным руху.

Аднойчы гэта ўсё трэба было прыдумаць, але пойдзе ў лістападзе першы сьнег, і іншыя вымярэньні зноў адчыняцца: як шляхі, як вены.

СТРАТЫ

Страты зьяўляліся на нейкае імгненьне, ападалі долу кропелькамі і зьнікалі, пакідаючы празрысты сьлед.

Там, дзе ў сьцішанай цёмнай спакоце мільгацелі сьвечкі, страт не было. Цяплом, гараччу залівала вочы — не халоднымі хвалямі болю.

У пакоі варушылася страчанае. Страчанае насуперак часу, бо не магло, не зможа не апасьці на вільготны шэры бляск.

У глыбіню сваю ўдыхнуўшы ўвесь адчай — ад гукаў сьцішаных крокаў, ад жаданьня зьнікнуць у змрочнай шэрані нізкіх аблокаў, ад бясконцасьці суцішэньня і прымірэньня, — хапалася зрокам за кожную рыску, бо ведала: няма таго, што будзе.

Страты мае, вам без мяне — абысьціся, а майму адзінаму сьветаадчуваньню — не. Хтосьці прыгадаў вар'яцтва? Не адкажу. Лепш глядзіце на страчаны адказ.

SARABANDA

Калі я ўбачыла таго Анёла, нешта ўва мне пахіснулася. Ён — у сваёй абмежаванай прасторы — быў такі празрысты і сьвяціўся знутры, нібы недзе там, у сярэдзіне яго сутнасьці, у цэнтры воблака, мільгацела маленькая сьвечка. Я думаю, гэта ўсё ж такі быў не сам Анёл, а яго цень, амаль такі, які застаўся на той час і ад мяне.

Не ведаю, адкуль Ён і чый Ён. Ды мне і не трэба было ведаць. Кожны раз, завітваючы ў той куточак пад лесьвіцай у цэнтры горада, я міжволі мінала ўсё, што сагравала як цеплыня чалавечых рук: камяні, лазу... дрэва, што ў сваім незьлічоным жыцьці прыстасавалася да чалавечых абставін... Зрокам не чапляла сутнасьці гэтага звыклага хатняга насельніцтва, мінала... і апыналася ля Яго, маючага, відаць, дачыненьне да храма на ўскрайку прысыпанага нечым мокрым, першым, бялюткім поля...

І тады замыкалася кола таемнасьці. І тады я страчвала свае рэальныя акрэсьленьні. І тады я стаяла там, на полі, і побач хістаўся бадзяга-вецер, кідаючы мне ў твар ільдзяную салёную ваду... Тады я бачыла сябе толькі ў вачах майго Анёла: Ён таксама жыў зрокам.

Той, хто набыў Анёла, прыдбаў не яго, а колькі абмежаванай прасторы. У клетцы было пуста. Анёл каштаваў больш за мільён.

INTERLUDIA

Таемная сувязь позіркаў — хвароба з нязьменным болем. Невядомы сьмех, невядомы выклік, невядомы сорам...

Бязьлітаснае полымя: зьбірае ўсе маленьні агню па рэштках, па нітцы з кожнага позірку — і пакідае цябе ў несуцешнай роспачы. Гэта тая мяжа, за якой блытаюцца сляды.

ПАЎЗА

Не трэба даваць адзнаку. Некалькі імгненьняў жыцьця ў чысьціні зроку каштуюць усяго Разуменьня.

Паўзы гучаць, набываючы формы позіркаў.

Гэта ўжо не тое, што было зафіксавана ў сімволіцы знакаў, і яшчэ не тое, што ты складзеш у адказ. Гэта — тваё чыстае Пераўтварэньне, чыстае Веданьне, — Зрок.

FINAL

Маўклівая споведзь. Мы стаім моўчкі, паміж намі толькі ўсмешкі.

Ты ў мяне запытаўся: ці адчуваю, ці разумею цёплыя хвалі твайго погляду? Так хацелася адчуць... Адказала: не. Зьдзівіўся і пакрыўдзіўся.

Не крыўдуй. Мы баімся ўласных позіркаў, баімся і хвалюемся: а ці зразумеем, ці не будзе памылкі... Ды калі б нават і глядзелі, як адно, ці стала б лягчэй? Пераэжытая магчымасьць адмаўляе падзею.

Ты адмовіўся першым і, напэўна, назаўжды. Даруй, што той чэрвеньскі позірк быў апошні, што з хлусьні нарадзілася каханьне, што я так і не навучылася спавядацца словамі, вуснамі, дыханьнем... толькі поглядам.

У цябе таксама кепскі зрок.

Вераніка СТРАЛЬЦОВА

СОН

I

Калі сон сцінае павекі і даўкім пульхным сувоем кладзецца на плечы — я прачынаюся.

І прачнуўшыся, адчуваю, якая лёгкая ў мяне хада, якім суладдзем і злагадай прасякнута наваколле, якім святлом расхінаецца далячынь і як доўга можна ісці, не зведаўшы стомы.

Але — стамляюся.

І стаміўшыся — засынаю.

І часта бачу ўсё той жа сон...

2

Ландшафт, падобны да марсіянскага пейзажу. Божа, як я трапіла сюды?

Босымі нагамі ступаю па спечаных камянях. Мройлівае чырвонае паветра бруіцца па твары і абпякае скуру. Цяжка дыхаць. Шукаю ваду. Іду туды, дзе, наталіўшы пракаветную смагу, адчуў прынадную мелодыю жыцця ненароджаны пакуль сцярожкі зялёны парастак.

Вакол — ані каліўца.

Ноч пераймае дзень.

Пранізлівы нерухомы холад працінае наскрозь. Пад нагамі — чорная скамянелая бездань. Застыглае паветра сціскае грудзі. Цяжка дыхаць. Шукаю агонь. Іду туды, дзе абпалены раптоўнай згадкай пра вусцішны цуд жыцця, набрынялы прагай наканаванага здзяйснення, пакутліва вызваляе ад улады небыцця сваю пакуль няспраўджаную існасць гонкі зялёны парастак.

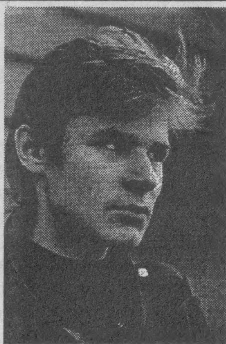
Вакол — ані каліўца.

Спяшаюся, бо ведаю: там, дзе растуляецца прастора, дзе агонь яднаецца з вадою, дзе быццё выходзіць з небыцця — чакае мяне Свята Зялёнага Парастка.

Сяргей ПАТАРАНСКІ

НЕПРЫЗНАНЫ АВАНГАРД

ВЕРШ ПРА КАХАНЬНЕ

Сё я прыйду сю
сюсю прыясю.
Т тм ст
і ми чк.

Пдбг я да т
і пцлв,
і яшчэ скз,
што цб кх.

Т скз тс,
што і т кх,
як і я скз,
што цб кх.

Т і я кх.
Я і т лб.
Ты і я мг —
вельмі хораша.

* * *

плюхап
ён быў аднойчы
крышма нізавіла,
сюкэйда апарочы
мяжуючы пульса,
хіжа вінашыгойчы
обужа жа
ня ма,
ні гуку,
ні чагойчы,
ні дрэшаў,
ні адзін...
усё нібы аднойчы —
плюхай нізавіла.

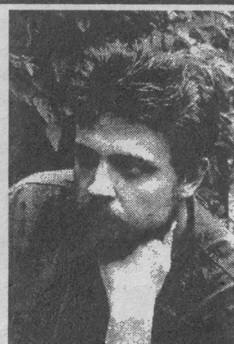
* * *

Іёна ятра
шудана шуа
гівідра матра
будзіла кура
башэра мэра
міёры оры
лабама мама
іёна кана
канана нана
нанана нана
нанана нана
нанана нана
яршма шамана
шалом акана
Наташа Вося
іёра тана
шудана шуа
будзіла кура.

Ян ЗБАЖЫНА

ПЫЛ САРКАФАГАЎ

РАКАКО

каралі і магнаты
літургіі балі
ад пампезных санатаў
люструюцца залы
святлацень арабескаў
ажур гарэльефнасць
каларыт еўрапейскасць
дэкор-эфемернасць
балаўніцтва балетніц
машнары з узораў
з атуманеных лесвіц
меандр ілюзору
як адлітыя з медзі
разносяць паненкі
дэкальтэ дыяменты
парфуму сукенкі
Я ў люкарню дзіўлюся
пуці срэбракрылым
медальёнам і люстрам
цудоўным шматлікім
акратэрыям аркам
пано габеленам
капітэлям аканту
разеткам філенкам
праз партал да пілонаў
шмыгаю таемна
і пад стольлю плафонаў
згалцелы прыемна
прыгажуню шукаю
з вачыма як хоры
і знайшоўшы сціскаю
мармуравы холад
кампазіцый прапорцый
спакусы праходзяць
маскаронамі порцік
глядзіць на стагоддзі

ХОКУ

Смерць вылучае
Кожнаму асаблівы
Колер вясёлкі

* * *

Эпітафія:
Малады нябожчык смерць
Упрыгожвае.

* * *

Трачу прытомнасць
Цалаваць каханку, як
Падаючы снег.

* * *

Кропка на сцяне
Утаймоўвае думкі.
Разгядаю іх.

* * *

Дождж ліў як з вядра.
Парасону ўсё роўна.
Ён спаў на шафе.

ТАНКА

Нябожчык едзе
На могілкі. Воз трасе
Па калдобінах.
Незмазаныя колы
Скуголлем рэжуць вушы.

* * *

Дзве ружы ў вазе
Пакахалі васілёк.
Зайздрошчу яму
І выплюхваю ваду.
Засмяглыя завянуць!

Юрась ПАЦЮПА

ГОРДЗІЕЎ ВУЗЕЛ, АБО ЯК РАЗЬВЯЗАЦЬ ПАСТАНОВУ?

Расейскаму тэрміну **решить** у найноўшай рэдакцыі беларускай матэматычнай тэрміналогіі адпавядае тэрмін **разьвязаць,** належным чынам **решение** перакладаецца як **разьвязак** і **разьвязаньне**. С.Станкевіч у працы "Русіфікацыя беларускае мовы ў БССР" падае яшчэ адзін пераклад, у іншым значэнні, **решение** — **пастанова**. У існасьці паміж гэтымі двума полюсамі (**разьвязаць** ды **пастанавіць**) і разгортваецца сістэма беларускіх адпаведнікаў да слова **решить**. Аднак акадэмічны "Русско-белорусский словарь", ў усіх ведамых мне рэдакцыях, упарта настойвае толькі на дзеяслове **вырашыць** і на матэматычным тэрміне **рашыць**. Я не сумняюся, складальнікі слоўніка могуць абгрунтаваць сваё гледзішча хоць якою вялікай картатэкаю прыкладаў. Аднак жа і матэматыкі і Станкевіч, відаць, ня з пальца высмакталі свае перакананьні. Яшчэ ў першай палове 30-х гадоў задачы толькі "разьвязвалі", калі ж іх пачалі "рашаць"? І чаму?

Калі мы зьвернемся да гісторыі беларускае мовы, то бадай аж да пачатку XX стагоддзя нідзе ў ёй ня знойдзем не толькі дзеяслова **рашыць**, але і вытворных ад яго слоў, беларусы неяк абходзіліся без **рашэньня.** Дзеяслоў належыць найперш стараславянскай мове і залежным ад яе зьмешаным сістэмам. Нічога дзіўнага ў тым, што гэтае слова перанялі расейцы, бо стараславяншчына стала адзінаю душою, існасьцю расейскае мовы. Беларуская мова, наадварот, мае такія канстытуцыйныя асаблівасьці (як, прыкладам, пасьлядоўнае паўнагалосьсе), якія дазволілі ёй у найбольшай ступені супраціўляцца астараслаўяньванню. Гісторыя разьвіцьця нашае мовы (беларуска-славянскае двухмоўе супраць расейска-славянскае дыглясіі) замацавала гэтую асаблівасьць распаўсюджваньнем супрацьпастаўленасьці нават на вонкава нейтральныя стараславянскія часьціны. Апошнія сталі ўспрымацца як адумысныя маркіровачныя элементы расейскасьці.

Прамаўляючы слова **рашэньне**, мы нездарма ўсёй істотаю адчуваем, як у маўленьне прарываецца трасянкавая стыхія. Але ўжо, нібы безьязыкія, ня можам сказаць добра, калі сама сьведамасьць змадэляваная на чужы лад. Заразом трэба адцеміць: менавіта інтэлектуальная лексіка падпала найбольшаму казенню, бо яна зазвычай мала ўзнаўляецца ў народных гаворках, а перахоўваецца як адумысна кніжная зьява. Ужо з прыведзеных на пачатку тэксту прыкладаў можна даўняць, што тут мы маем справу з дзьвюма рознымі мадэлямі пэўнага семантычнага кола. Пакуль я ня буду рабіць падагульненняў, а толькі акажу беларускія адпаведнікі бяз кораня **рэш**, якія мне ўдалося сабраць.

разьвязаць — решить, разрешить. *Так ня здолелі актыўныя палітычныя партыі разьвязаць справу вольнай творчай асобы і сацыяльнай творчасьці...* І.Абдзіраловіч. ...*I Newton ставіць сабе задачу інтэграваць выраз (4), значыць разьвязаць раўнаньне...* Ц.Бурстын.

разьвязваць — решать, разрешать. *Гэрцэн, напр., бароніць правы палякоў, ён разьвязвае нацыянальнае пытаньне ў напрамку фэдэралізму.* М.Піятуховіч. *Monge... разьвязвае задачы інтэграваньня Пфафавых агрэгатаў ад трох і чатырох зьменных.* Ц.Бурстын.

разьвязаньне — решение, действие по глаголу "разьвязаць". *Словам, у вершы А.Гаруна дадзена такое праблематычнае разьвязаньне існасьці мастацкай і жыцьцяздольнасьці мастацкага твора: "я" роўнае "ня-я" і "ня-я" роўнае "я"...* А.Бабарэка. *У разьвязаньні дыферэнцыяльных раўнаньняў "у вялікім" савецкая матэматычная школа грае вялікую ролю на міжнароднай арэне. Ц.Бурстын. Разьвязаньне хвалевага раўнаньня дае рад формул, якія могуць быць прыстасаваны да вылічэньня распаду існуючых радыеактыўных ядзер.* Е.Усьпенскі.

разьвязваньне — решение, действие по глаголу "разьвязваць". *Фактычна гэта цэлыя праблемы, разьвязваньню якіх прысьвечана шмат навуковай літаратуры на іншакраёвых мовах.* А.Бабарэка. *Працы гэтыя паказваюць усё большае значэньне Пфафавых агрэгатаў для разьвязваньня матэматычных, механічных, фізічных і іншых праблем.* Ц.Бурстын.

разьвязак — решение, ответ к задаче. *Гэта значыць, што метад ад'юнкцый дае нам магчымасьць атрымаць усе звычайныя разьвязкі сістэмы (II).* Ц.Бурстын.

разьвязаны — решённый, разрешённый. *Заходняя беларуская прэса падчырквала, што беларуская праблема ня можа быць разьвязаная, пакуль Саветы будуць уважаць вялікую частку беларускае этнаграфічнае тэрыторыі ў РСФСР "чисто русской землёй".* Ант. Адамовіч. *Праблема стала... за апошнія 15-20 год з'яўляецца ў асноўным разьвязанай і пытаньне аб пабудове атама ў асноўным вырашаным.* Е.Усьпенскі.

пастанавіць — решить, постановить. *Ані таго пастанавеньня нашага яка цяпер есьма зь яго міласьцю аба ўсё пастанавіў, нічым узрываці не маем...* СПБ (Соц. пол. борьба народных масс Белоруссии: Конец XIV — 1648 г.: Сб. документов і материалов. Т.І. Мн., 1988). *Тым часам я гадаваўся, і пастанавілі аддаць мяне ў гімназію ў Слуцак. А.Абуховіч. Добры тата мой... пастанавіў мяне аддаць "у навуку". К.Сваяк. Гэтае хваляваньне мы пастанавілі выкарыстаць, кіруючы яго на шлях сацыяльнае барацьбы з абшарніцтвам.* А.Луцкевіч.

пастанавеньне — решение. *А так мы, бачачы то.., а ня хоцячы далей таго таковага абцяжэньня і зьнішчэньня падданым нашым чыніці дапусціці, учынілі есьма таковае пастанавеньне...*СПБ.

пастанова — решение, постановление. *Ці знойдзецца сіла датрываць у сваіх добрых пастановах?* К.Сваяк. *Але разважаньні не прынялі форму пастановы.* К.Сваяк. *Хто выведзе мяне зь лябірынту трывожных думкаў, незразумелых жаданьняў, нясмелых пастановаў.* К.Сваяк. *Але цяпер пастанова: пісаць кожнага дня і ня менш двух старонак.* У.Жылка. ... *Палітычна-хрысьціянскі сьвет цешыўся з прычыны заслужаных свабодаў, уваходзіў у сілу, тварыў на вечныя часы свае часамі дзіўныя пастановы і распачынаў бясконцыя дыспуты ў справах свае веры...* Я.Пятроўскі.

станаўкі — решительный, категоричный, безусловный. *Ягоны жыцьцяпіс паказвае, па сваёй натуры Скарына быў чалавекам энэргічным, станаўкім, рухавым...* С.Брага.

важыць — решать, сметь. *Іна што ся датычыць мыта і выбраньня старца, то ёсьць рэч наша гаспадарская, а ня ваша хлопская. І дзіўна нам таму, іж вы таго важыці і пажыткі нашы ад замку нашага тамашняга аддаляць сьмееце...* СПБ. *Нас гэтак аглушыў яе няжданы крык, што мы нейкі момант сталі астаўбянеўшы, быццам важучы, ці бегчы на ратунак, ці мо ўцякаць самім.* К.Аляхновіч-Чэркас.

важыцца — решаться, осмеливаться. *А то ўсё чынячы на ўзгарду еднасьці сьвятое....сьмелі і важыліся, цела зьмерлае маткі пана Мацьвея Лыткі... хаваць і (в)онай пограб адпраўаваць, несучы тое цела ў дзень нядзельны зь места Віцебскага міма царквей і цьвінтары ўніяцкія, аж за места Віцебскае...* СПБ. *Дастаў ён каля 30 розаг, хоць я дужа яго жалеў, але ня важыўся дапытвацца...* А.Абуховіч. ...*Сам сябе я да паэтаў залічыць ня важуся.* К.Сваяк.

наважыць — решить после колебаний. *Як я быў у Вільні ў прошлым годзе, дык віленскія нашы студэнты наважылі выдаваць свой часопіс "Моладзь Беларусі"...* Г.Леўчык. *Іван Марцінавіч наважыў купіць.* У.Галубок.

наважыцца — решиться. *Сяляне спачатку не хацелі, а посьле неяк наважыліся і згадзіліся.* Стары Улас.

наважны — решительный. *Нарэшце, некаторыя зь літаратуразнаўцаў абралі й яшчэ больш наважны выхад — не "перабудовы", а поўнае перакваліфікацыі.* Ант. Адамовіч.

наважнасць — решительность. *Арэтэ — гэта наважнасьць і стойкасьць у прынцыповых справах жыцьця, часамі прадпрынятая пастанова спаткаць найвышэйшую адказнасьць.* Я.Пятроўскі.

адважыцца — решиться, осмелиться. *Перадумаўшы ўсё гэта, я, братцы, адважыўся напісаць для вас сякія-такія вершыкі.* Ф.Багушэвіч. ...*З такім паважным старым чалавекам нельга было адважыцца нахрапам распытвацца аб падробніцах зь мінуўшага...* А.Абуховіч. *На гэта могуць адважыцца толькі заклятыя ворагі беларусаў.* К.Сваяк... *Масы вернікаў адважыліся заняцца чытаньнем і думаньнем.* Я.Пятроўскі.

адважвацца — решаться, осмеливаться. *У нас пакупацеляў знайшлося шмат і нават могуць выпісаць календары ў кніжнай крамы, але ня ўбачыўшы, што за каляндар, не адважваюцца.* Ф.Чарнышэвіч., А.Гурло. *Ня стану апісваць табе, як я змагаўся з сабой, як цярпеў, адважваючыся на гэта.* К.Сваяк. *Толькі адзінкі, вышэйшыя за масы, адважваюцца, у часы рэвалюцыяў і наогул масавага псыхозу, заставацца самі сабой.* І.Абдзіраловіч.

адважны — решительный, смелый. *Аб гэтым найболей адважна і зь вялікаю сілаю перакананьня Плятон у пятай кнізе свайго манўмэнтальнага твора п.т. "Палітэя"... кажа...* Я.Пятроўскі.

зьмеркаваць — решить, сообразить, рассчитать. *Я перш думаў, што гэта бровар, але бачу — вокан няма, ні комінаў, так зьмеркаваў, што стадола.* К.Каганец. *Там яны, зьмеркаваўшы ўвесь свой стан сіроцкі, /Заручыны зрабілі на манер шляхоцкі...* Стары Улас. *Калі гаспадар будаваў свой дом, ён, па-гаспадарску... пабудаваў маленькі будыначак... але, як чалавек практычны, зьмеркаваў пасьля, што будыначак... можна зьбіць і з дошчак...* В.Ластоўскі.

намеркаваць — решить, надумать, наметить. *Але яшчэ намеркавалі заехаць крыху ў старану да адной удавы...* Стары Улас.

меркаваць — решать, соображать, рассчитывать. *Толькі гэтак між сабою радзяцца, мяркуюць, /Аж здалёку хтось азваўся.* А.Паўловіч.

надумаць — решить, надумать. *Толькі, пане, платы /не шкадуй мне. Я надумаў. Гэтак будзе к ладу: /Пана ў мех свой усаджу я, сам прыткнуся ззаду.* А.Паўловіч. *Відзячы, што ўсё можна рабіць толькі сілай у Мінску..., а сілы вайсковай уласнай у нас не было, — мы надумалі, што лепш рабіць шляхам дыпламатычным.* С.Рак-Міхайлоўскі.

надумацца — решить, надумать. *Вось, эсэры надумаліся вызваліць яе з вастрогу, што і ўдалося.* А.Луцкевіч. *Вось дзеля гэтых і іншых прычын і надумаліся асвабадзіць сялян.* Л.Гмырак.

здумаць — решить, надумать. *Калі ты здумаеш, пакінеш, /Мяне абманеш — вер душой: /Ты, як сабака марне згінеш...* А.Шункевіч. ...*Але так мне спадабаліся яго тыя вершы, што і я здумаў паспрабаваць штокольвек напісаць.* Ф.Багушэвіч. *Вось мяне Бог сьцярог, што я здумаў паслаць 100 злот Дварчаніну, а не Шыле...* Г.Леўчык.

пагадзіць — решить совместно. *Памеркаваўшы, пагадзілі, іж дзей яны, тыя зьбегі і падданыя, а(б) каторых яго міласьць пан падстолі яго міласьці пана ваяводу пазываў... мелі вярнуці...* СПБ.

выракаваць — решать, судить. *Чалавек мяркуе, а Бог выракуе.* Прымаўка (Слоўнік В.Ластоўскага, гл.: **полагать**). ...*Каб пісьменнік не выракаваў безапеляцыйна, лёгка знаходзячы вінаватых...* І.Чарота.

вырак — решение, суждение. ...*Некаторыя рэчы скончыць не маглі, тагды-та падскарбі даў на вырак яго каралеўскае міласьці, абема старонам злажыў перад яго каралеўскаю міласьцю стаці* СПБ. ...*Ураднік караля яго міласьці пільне таго дайзрэці маець, абы... тыя злачынцы праўне і выракам яго каралеўскае міласьці сказаныя і прысягаю пакананыя і ў тот час зьбеглі і заразом не маглі быць знойдзены, пайманы і водле выступу іх скараны.* СПБ. *Маем таго ведамасьць ад вялебнага айца Ясафата Кунцэвіча..., што дзей вы..., спраціўляючы ва ўсем таму выраку нашаму гаспадарскаму, яўныя бунты ўчыняеце ў месьце нашым Магілёўскім.* СПБ.

прысудзіць — решить, определить. ...*А як ахвотнікаў ня будзе, так грамада прысудзіць, каму ісьці ў некруты.* К.Каліноўскі.

задумаць — решить, задумать. *Задумаў даць цягу, кінуць маладзіцу, /Ды яна маліла, штоб вёў у сьвятліцу.* В.Дунін-Марцінкевіч. *Чалавек мае галаву на тое, каб думаў, а рукі і ногі, каб зрабіў так, як задумаў...* К.Каліноўскі. *Калі ў нас задумалі адкрыць гарадзкое вучылішча і на гэта патрэбна было 500 рублёў грошай, дык іх зьбіралі, зьбіралі дый далі пакой...* Стары Улас.

Гэта не хаатычны набор лексічных адпаведнікаў, а часьціны адзінае, гістарычна досыць устойлівае, сістэмы. Нашае заданьне якраз і палягае ў тым, каб устанавіць сістэмнасьць сістэмы. "Сінонімa-славенароская" (XVIIст.), таксама, як і сучасны матэматычны слоўнік, да дзеяслова **разьвязую** дае расейскія прыклады "разрешаю", "решаю", "решу", але да **пастанаўляю** — "узаконяю", "полагаю", "вменяю", да **пастанаўленьне** — "устав", а да **пастанавеньне** — "предложение", "произволение", "устроение", "намерение", "правило", "догма", "урок, "предание", "веление", "прав". Чаму ў апошніх трох артыкулах сярод такога багатага набору адпаведнікаў нічога няма ад дзеяслова **решить?** А таму, што **решить** паводле свае этымалогіі якраз і абазначае "разьвязаць" і нічога больш. У абодвух слоў калісьці была аднолькавая ўнутраная форма. Гэта вельмі ўдалая і скрозь, у розных народаў, распаўсюджаная мадэль для абазначэньня лагічных і практычных аперацый, зьвязаных з шуканьнем выйсьцяў, вынікаў і высноў. Але спакваля архаічнае слова **решить** страціла сваю матывацыю, уяву, або ўнутраную форму, і за кошт гэтага атрымалася здольнасьць далучаць да сябе дадатковыя значэньні, што не тарнуюцца з уяваю "разьвязаць".

У расейскай мове вакол згаданага слова завязаўся запраўдны гордзіеў вузел: на мёртвую лексему наслойваліся, нанізваліся і парасталі новыя і новыя значэньні, **решение** стала ня толькі "адказам на задачу", але і "пастановаю", "прысудам", "высноваю". Адзінаю асацыяцыяй, што трымала гэты ланцужок, было агульнае для ўсіх наслаеньняў абазначэньне канца дзеяньня. Адсюль, натуральна, што **решить**, апрача ўсяго іншага значыць яшчэ "скончыць" і "забіць". Апошнія значэньні я б уважыў пабочнымі ўзглядам данага спакменя, гэта прыклад чыста расейскае метафары, адкладзем іх.

У нашай мове ад памянёнае ўявы разьвівалася цалкам супрацьлеглая мадэль. Архаічны корань **рэш** захаваўся хіба толькі ў слове рэшата. Разумовая лексіка ўзьнікала на новым, уласным грунце. Дзеяслоў **разьвязаць** меў празрыстую матывацыю і таму не прыцягваў да сябе блізкіх значэньняў, а кожны новы панятак атрымваў сваё апрычонае найменьне. Беларусы тады думалі па-беларуску, у іх сьведамасьці не было такой унівэрсальнай семы, як **решение,** і таму нікому ў галаву не прыходзіла шукаць ёй адпаведнікі. Цяпер жа, калі мы ўсе карыстаемся расейскімі паняткамі, знайсьці ўласныя адпаведнікі ды яшчэ іх сістэматызаваць і прытарнаваць да звыклага расейскага кола ўяўленьняў — жыцьцёвая канечнасьць.

З прыведзенага вышэй слоўнічка відаць, што я амаль не цікавіўся сучаснымі тутэйшымі тэкстамі і выпісы рабіў з старых беларускіх аўтараў ды эмігрантаў. У нас ужо даўно напрацаваны заганны узус (звычай) і няма падставы шукаць нечага нечаканага. Напярод ведама, хто што скажа. Узус гэты тварыўся ня толькі пад беспасярэднім расейскім уплывам, але яшчэ і пад уплывам таго ж адзінага безальтэрнатыўнага "Русско-белорусского словаря", які складалі без аніякае картатэкі, па свой густ і нораў. Атрымалася ўсё задам напярод: спачатку норма (у выглядзе слоўніка), потым узус, а потым картатэка. Перад намі запраўднае падтасаваньне, фальсіфікацыя. Вось тут у мяне і зьяўляецца поўнае права ігнараваць такую картатэку, прызнаць яе нелегітымнаю. Але на чым грунтаваць свае перакананьне, каб яно ня стала чарговым валюнтарысцкім, суб'ектыўным домневам, адным з многіх?

Традыцыйны спосаб складаньня слоўнікаў на падставе картатэкі (выпісаў з жывых тэкстаў) агадвае ў першую чаргу ўжываньне колькасных метадаў. У такім выпадку узус уяўляецца важнейшым за норму і вызначае яе, а маўленьне, у сваю чаргу — вызначае мову, дакладней, яе "адчасаваньне", наступнасьць. Гэта ўсё разам — ёсьць характэрны для новага часу прыватны выпадак перавагі індукцыі над дэдукцыяй, чыннасьці над разумаваньнем. Але норма, трэба адцеміць, зьява сінтэтычная, яна апрача як ад узусу і розных меркаваньняў (скажам, эстэтыкі слова) залежыць, так ці інакш, яшчэ ад аднае рэчы, яе б я назваў ф е н о м е н. Феномен — гэта тое, без чаго азначэньне мовы як сістэмы становіцца пустым гукам, гэта тая нязьменная існасьць, канстанта, якую павінен знайсьці дасьледнік, калі ён ня мёртвы статыст, а гаспадар у сваёй дзедзіне. Такім чынам, вакол нормы (правіла) вылучаюцца дзьве падставовыя існасьці: узус (звычай) і феномен (зьява).

Для яснасьці прапаную найбольш просты і яскравы прыклад таго, што я называю лексічна-семантычным феноменам. Розьненьне паняткаў "знаць" і "ведаць" ёсьць феноменам беларускае мовы, першы дзеяслоў, паводле слоўніка Я.Станкевіча, абазначае "спасьцігаць пачуцьцямі з дапамогаю розуму", адсюль жа —"пазнаваць, адрозьніваць ад іншых", другі

— “спасьцігаць нашым розумам”, а значыць — “мець зьвесткі пра што-кольвек”. Сучасная ж норма мае абодвыя словы як раўназначныя, а сучасны узус прызнае бадай толькі апошняе слова. І норма і узус склаліся пад уплывам расейскае мовы, дзе гэткія ж лексемы розьняцца не семантычна, а стылёва. Чаму ў нас звычаёвым стала слова **ведаць**? Бо ў расейцаў усё наадварот. Але гэтакі узус не адлюстроўвае беларускі семантычны феномен, а зьяўляе перакручаны расейскі. Семантыка, зазначу, як існасьць мовы важнейшая за лексіку. В.Ластоўскі, у адрозненьне ад сучасных лексіколагаў, рэканструюе беларускія значэньні **знаць і ведаць** і норму ўстанаўляе не на падставе маўленчых хістаньняў, а на падставе адметнасьцяў мовы, якія ён прасочвае ў дыялектах і пісьмовай традыцыі. Адкрыцьцё В.Ластоўскага замацоўвае Я.Станкевіч. Зрэшты, арганічнае веданьне мовы дазваляе схапляць феномен інтуіцыйна.

У мовах, якія разьвіваюцца натуральна, без вонкавых чужаземных перакажэньняў, феномен і узус палягаюць у “дыялектычнай тоеснасьці”, як два бакі аднаго медаля. І, наадварот, мовы падпалыя няспыннаму ўціску, посьбіты якіх на працягу некалькіх пакаленьняў білінгвы, — такія мовы вымагаюць як адзінага ратунку вылучэньня феномену. Феномен ня адмаўляе працы з картатэкаю, але часткова зьмяняе яе. Праявы маўленьня, каб выдавацца за зьявы мовы, мусяць вывучацца не толькі колькаснымі, індукцыйнымі метадамі, але і якаснымі, шляхам лінгвістычнае дэдукцыі, даўняцьця мадэляў.

Паспрабуем сугадаць поўны зьмест расейскага дзеяслова **решить**, відаць, ні ў воднай мове яго адпаведнікі ня маюць гэтулькі адценьнняў, возьмем тут толькі яго “ўласныя” значэньні, загадзя выветаваўшы “няўласныя” (“кончыць” і “забіць”). Паводле Ожэгава гэтых тры: 1) “обдумав придти к какому-либо выводу”; 2) “вынести постановление о чем-нибудь”; 3) “ производя вычисления найти искомое”.

Да трэцяга пункту адразу ж і пэўна тарнуецца дзеяслоў **разьвязаць**, да двух астатніх адпаведна — **надумаць** і **пастанавіць**, але бяда ў тым, што і другі і першы пункты ўзаемазамяняльныя. Іх можна выразіць і адным дзеясловам **пастанавіць**. Заразом застаецца няясным: як перакладаць фразеалагізм **решить судьбу**. Няўжо не абысьціся бяз **выраішыць**? Ды і ці такі ўжо гэта чысты фразеалагізм? У тым жа згадзе можна “решить” што заўгодна: жыцьцё, праект. А льга і зусім без дапаўненьня будаваць фразу. Сінонімамі да **решить** тут зьяўляцімуцца дзеясловы **определить** і **предопределить**. Распадзел Ожэгава, дастатковы для расейскага тлумачальнага слоўніка, пры перакладзе на іншую мову хібіць. Яму не стае абстрагаванасьці. У існасьці кожнае з трох азначэньняў зьяўляе ступень завершанасьці дзеяньня, але акрамя ступені завершанасьці ў азначэньнях Ожэгава ці не важнейшую ролю адыгрывае тэматычны элемент, або спосаб выкананьня аперацыі.

Дзеля практычных мэтаў я прапаную “чысты”, зупоўна абстрагаваны распадзел слова **решить**: 1) завершыць разумовую, або дзейнасную аперацыю; 2) правесці суд над вынікамі чыннасьці, спраўдзіць іх; 3) зьявіць вынікі чыннасьці як вытвар волі, розуму, развагі або сумоўя. Пераказаўшы тры гэтыя пункты па-расейску з назоўнікам **решение**, мы атрымаем наступную вельмі яскравую градацыю: 1)”найти решение”; 2) “вынести решение”; 3) “принять решение”. Адылі па-расейску можна сказаць яшчэ карацей: 1) **разрешить**; 2) **предрешить**; 3) **порешить** — прыстаўкі да дзеяслова **решить** тут не дадаюць значэньняў, а толькі ў кожным асобным выпадку праяўляюць іх. Часьцей за ўсё гэтая трыяда выражаецца як дыяда: **разьвязаць** і **пастанавіць**, што па-рознаму праявілася і ў Ожэгава, і ў Станкевіча. Але без сярэдняга элемента яна ня дзейнічае.

Слова **выракаваць** зьяўляе вельмі вузкую праслойку разгляданае градацыі, з часоў Статута яго пасьпелі амаль забыць. Не адрадзілі дзеяслова ані ў XIX ані ў XX стагоддзі, а бяз выракаваць занядала, стаўшыся няпоўнаю, уся мадэль беларускіх адпаведнікаў. Але слова жыло і жыве, як вышэй паказана. Вельмі цікава, што В.Ластоўскі, ілюструючы прымаўкаю “чалавек мяркуе, а Бог выракуе” (“человек предполагает, а Бог располагает”; homo proponit, sed Deus disponit; der Mensch denkt, Got lenkt); слова **мяркуе**, зусім забыўся (ці не зьвярнуў увагі) на другую частку — **выракуе**. Яна па-рассійску магла б гучаць і **решает** і **предопределяет**. Увогуле ж гэты дзеяслоў некалі меў шмат значэньняў і адно зь іх — “судить”, якое зусім нядаўна зноў ажыло ў часопісе “Крыніца” дзякуючы І.Чароту (гл.вышэй).

Яшчэ цікавейшы вельмі распаўсюджаны ў старабеларускай мове назоўнік **вырак**. Ён цалком адпавядае нямецкаму слову das Urteie, якому ў расейскай мове адгукаюцца тры тэрміны: **решение**, **приговор**, **суждение**. Калі я даўней у якасьці апошняга паспрабаваў выспаваць зь сістэмы беларускае мовы **выказ** (гл.: “Культура”, 1994, 14 снежня) і параўноўваў яго як з **выракам**, так і зь нямецкім словам, то нават ня думаў (як на злосьць у мяне не было менавіта 6-га тома “Гістарычнага слоўніка”), што іду якраз шляхам мовы і ўзапраўды калькую яе жывыя мадэлі, б’юся ў адчыненыя дзьверы. Дык жа пагатоў прыемна. Бо праца з моваю незвычайная творчасьць, яна вымагае як найменш “уласнага” і як найбольш “моўнага”.

Што мне сказаць цяпер? **Вырак** ці **выказ**? Гэта ўжо сьпецыялістам меркаваць. **Выказ** часьцейшы ад пабочных значэньняў, але можа і занадта дысталяваны. **Вырак** мае традыцыю, вельмі вялікую. І яшчэ адно, ці не сама важнае: апошнім часам у Менску выйшаў цудоўны падручнік “Логика”, аўтары кнігі цьвердзяць, што **вырак** далёка не заўсёды можа быць атаясамлены з **выказваньнем**, што “вырак уяўляе сабою такі разумовы чын, у якім ня проста што-кольвек сьцвярджаецца ці адмаўляецца і якое можа быць праўдзівым ці аблудным, але і выказваецца асабовае стаўленьне да зьместу выказанай думкі. Заразом сам гэты чын зьнітаваны з такімі станамі сьведамасьці, як перакананасьць, сумнеў, нявера і да т.п. “Калі праўда за аўтарамі — дык хутчэй **вырак** можа быць тэрмінам логікі. Але ў мяне ёсьць яшчэ домнеў: ці не самая ўнутраная форма слова здольная ўплываць, падсьведама, на разуменьне, а то і на зьмест паняткаў. Магчыма, сам характар логікі залежыць ад таго, у якой мове яна цягам доўгага часу ўспрымаецца і апісваецца. Можа сама мнагазначнасьць **суждения** даўняла дадатковыя згады? Урэшце, гэта асобная праблема супранікненьня формы і зьместу знака.

Але вернемся да трыяды **решить**. Усе астатнія яе часьціны: **надумаць**, **наважыць**, **зьмеркаваць** і да т.п. — гэта тэматычныя адмены слова **пастанавіць**. Менавіта яны рабілі дваякім распадзел Ожэгава. Цяпер апошняе наша заданьне: сістэматызаваць словы, як бы яны выглядалі ў расейска-беларускім слоўніку. Не для ўсіх патрэбных тут слоў мне ўдалося адшукаць кантэксты. Прыкладам, такі шматзначны прыметнік, як **станавіты**, зьяўлены ў І.Насовіча і ў акадэмічным Тлумачальным слоўніку, але сёньня добра-такі забыты, падаецца нават шмат ўдалейшым за слова **станаўкі**. Вельмі далікатнае адценьне панятку “пастанова” выражае назоўнік **надум**, знойдзены Бялькевічам. Ды і самыя **пастанова**, **пастанавіць** пры аднолькавым дэнатаце маюць іншую канатацыю ад расейскага слова **постановление,** прасьцей кажучы, ад іх ня вее канцэлярскасьцю — да гэтага таксама трэба звыкнуць. Вартыя ўвагі дзеясловы **адважыць** і **канацца**, апошні ў Я. Станкевіча зьясьняецца “решать жеребьёвкой”. Астатнія ж часьціны сістэмы, мяркую, агадваюцца адпаведнымі словаўтваральнымі мадэлямі:

решить 1.*(найти решение, разрешить)* разьвязаць; 2. *(вынести решение, предрешить)* выракаваць; 3. *(принять волевое решение)* пастанавіць; *(принять осторожное решение)* наважыць, важыцца; *(принять смелое решение)* адважыць; *(принять умственное решение)* надумаць, надумацца; *(принять внезапное умственное решение)* здумаць; *(принять рассудочное решение)* зьмеркаваць; *(принять совместное решение)* пагадзіць; *(принять приблизительное решение)* намеркаваць; 4. *(убить)* прост. кончыць, скончыць; ◇~ **судьбу** выракаваць лёс.

решать 1. *(разрешать)* разьвязваць; 2. *(предрешать)* выракаваць; 3. ***(постановлять)*** пастанаўляць; *(сметь)* важыць; *(думать)* думаць; *(рассчитывать, соображать)* меркаваць; *(решать совместно)* гадзіць; *(решать жеребьёвкой)* канацца; 4. *(убивать)* прост. канчаць, забіваць.

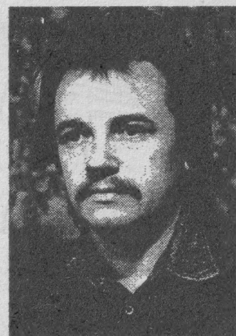
решение *с.*1. *(ответ к задаче)* разьвязак м.; 2. *(приговор)* вырак м.; 3. *(постановление)* пастанова ж., *(мысленное решение)* надум м.; 4. *(вывод)* высnова ж.; 5. *(действие)* разьвязаньне *с.*; *(незак.)* разьвязваньне *с.*; выракаваньне *с.*; пастанаўляньне *с.*; наважваньне *с.*; адважваньне *с.*; думаньне *с.*; меркаваньне *с.*; гаджэньне *с.*

решительный 1. *(безусловный)* станавіты, станаўкі; 2. *(смелый)* наважны, адважны; 3. (решающий) выракавальны; 4. *(окончательный)* канчатковы; 5. *(несомненный)* пэўны, чысты.

Як бачым, далёка ня ўсе з выпісаных мною слоў трапілі ў “перакладны” разьдзел. Скажам, на месца дзеяслова **выракаваць** мог бы стаць дзеяслоў **прысудзіць**, або — **наканаваць** ці **вызначыць**, але патрэбную функцыю найлепш і найпаўней выконвае першы. Па-за ўвагаю застаўся і дыялектны варыянт да **надумаць** — **нагануць** (ад **гадаць** “думаць”). Або — падобны ж у У.Галубка: “Слова, другое, старая згадала (“решила” — **Ю.П.**) пусьціць яе напач, глядзячы з больлю на яе лахманы”. (**Згадваць** у беларускай мове часьцей абазначае “смыслить, соображать”, а значэньне “ўспамінаць” перанятае з украінскае мовы.) Што да дзеяслова **пагадзіць**, дык яго сучасных ужываньняў з значэньнем “решить” я не сустрэў, усё ж мне ён уяўляецца надзвычай патрэбным узглядам новае гуманітарнае парадыгмы, зарыентаванае на дыялагізм, дзе сам чын пастанаўляньня пераносіцца з апрычонае сьведамасьці ў сумоўе. Слова **задумаць**

(Закачэньне на стар. 12)

Віктар ШНІП

СМЕРЦЬ

1
яна жыве ў цемры
забіраючы нас у цемру
яна цемра якая жыве
яна ноч перад нараджэннем
яна нараджэнне
і я іду ў цемру
ведаючы што яна наперадзе
куды б я ні ішоў

2
яна агонь які спальвае цемру
які апальвае зямлю і неба
які сам згарае
каб згараючы ажыць
і я гляджу на агонь
як на д’ябла

3
яна вада якая забівае агонь
якая дае жыццё
каб яго забраць
яна можа ператварыцца ў лёд
як чалавек у ваўкалака
яна можа быць туманам
каб прысутнічаць на зямлі і над
і я ідучы праз туман
ведаю што іду праз яе

4
яна вецер які разганяе туман
вецер які ўздымаючы хвалі
разбівае іх аб бераг
вецер які раздзімае агонь
і сам захлынаецца ў дыме
і я спрабуючы раскласці вогнішча
злуюся на вецер
які тушыць мае запалкі

5
яна гэта дым
які ўздымаючыся ў неба
як ведзьміны валасы
хавае ад мяне сонца
яна дым Айчыны
які заўсёды салодкі
а салодкай часцей бывае атрута

6
яна гэта гостры меч
якім не толькі рассякаюць вузлы
меч які заўсёды ўва мне
меч з якога пачынаецца цемра
якую размывае вада
у якой захлынуўся агонь
а я ідучы праз туман
іду на пах дыму

7
яна гэта дзікі звер
які сочыць за кожным маім рухам
які есць сам сябе
звер якога можна прыручыць
і стаць самому зверам
8
яна гэта я

9.1. Цемра
цемра гэта не ноч
гэта альфа і амега дня
гэта сутнасць у якой няма сэнсу
гэта глыбіня ў якой няма мяжы
цемра заўсёды пільнуе нас
і як сабака віжуе за намі
пранікаючы ў нас як атрута
яе мы баімся
як уласнага ценю
які ўслед за намі валачэ нашы галовы
напоўненыя цемрай
цемра гэта кроў д’ябла
у якой мы як матылі праз агонь
пралятаем праз сэрца цемры
праз Смерць
цемра гэта вечнасць
у якой нам быць
але быць толькі цемрай
але як альфа і амега дня

10.2. Агонь
там дзе агонь ёсць сэнс
у дні і ў начы
але там дзе агонь
агонь пазначае сваё
ён ведае ён валодае
ён адкідвае ад сябе цень
які адразу стаўшы дымам
набывае самастойнасць
агонь гэта вір цяпла
у якім патанае ўсё
агонь гэта язык цмока
дух якога мы выклікаем
не разумеючы што мы робім
распальваючы вогнішча

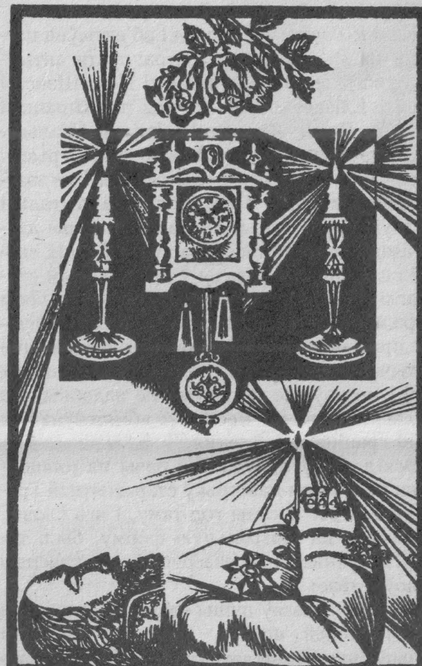
11.3. Вада
вада была напачатку
калі была вада
і быў дзень і была ноч
і Богу было Богава
і д’яблу было д’яблава
і я быў вадой
і падалі зоркі ў хвалі
і плыў карабель па вадзе
у пошуках вады

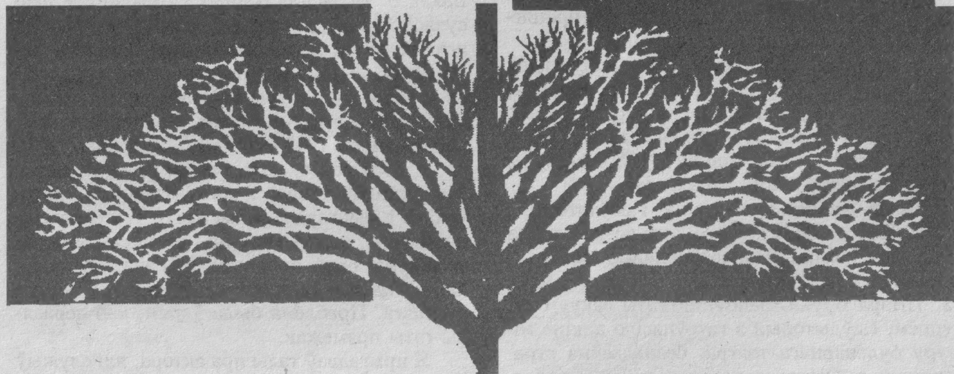
12.4. Вецер
калі заціхне вецер
тады прыйдзе канец свету
і вецер б’ецца аб неба
як матыль аб шкло саркафага
у якім узнікла жыццё

13.5. Дым
я гэта толькі дым
ад факелаў
якія асвятлялі шлях на Галгофу

14.6. Меч
ніхто не дасць мне ў рукі меч
яго няма
але ён існуе
як існую я

15.7. Звер
бойцеся звера
не таго што ходзіць па лесе
а таго што ў вас
і нельга забіць звера
не забіўшы сябе
16.8.
я гэта смерць

Янаш Обертэн

КАЛІ ПРЫЙДЗЕ ГОДО

Трагедыя надзеі ў творы Бэкета, або Посткамуністычны погляд з Усходняе і Цэнтральнае Еўропы

Так адбылося, што сярод гукаў катастрофы дыктату Чаушэску ў Румыніі пачулі і іншае: памёр Самуэль Бэкет. Смерць аднаго з найвыбітнейшых драматургаў XX стагоддзя супала з пачаткам адраджэння гэтае усходнееўрапейскае краіны.

Мяжа апошніх так званых зменаў азначае, што перад імі, таксама як і пасля іх, творы Бэкета граліся інакш, асабліва твор пад назвай "У чаканні Годо". Не толькі ў Румыніі, але і ў большасці посткамуністычных краін, незалежна ад таго, якім чынам яны скінулі ярмо камунізму, значэнне гэтае п'есы Бэкета кардынальна змянілася.

У драме Самуэля Бэкета Эстрагон і Уладзімір дзень за днём чакаюць Годо, спадзеючыся, што вось тады ўсё будзе добра. "Магчыма, сёння мы будзем спаць з поўнымі страўнікамі на сухой і цёплай саломе. Гэтага варта пачакаць, га?" Аднак Годо не прыходзіць, а толькі дасылае цыдулкі, што вось заўтра... І так ідзе дзень пры дні. Невядома з якога часу і невядома, калі гэта скончыцца.

У п'есе Бэкета за плоцевымі жаданнямі, пакутамі крыві толькі адно адрозніваё чалавека ад простае жывёліны: здольнасць спадзявацца.

Для чалавека, які запаўняе час чым заўгодна, не маючы даху, не маючы сям'і, не маючы пачуццяў, чаканне азначае веру.

Аднак, што ж будзе, калі Годо нарэшце прыйдзе? Ці зробімся мы шчаслівымі таму, што вернецца статус Раю? Прыход Годо для нас трагічны, бо ён прыйшоў запозна.

Мы, жыхары Цэнтральнае і Усходняе Еўропы, не здольныя мець ад чаго-небудзь поўную асалоду, бо мы не можам захаваць нявіннасць падчас чакання, і таму, што жыццё надта кароткае, каб мы паспелі пачаць нешта зноўку. І вось мы стаім на краі страчанага свету (камунізму) перад сістэмай, якая пакуль што не нарадзілася (дэмакратыя), у невядомым адрэзку часу. Мы не хочам памятаць нашае нядаўняе мінулае, а будучыня, якая чамусьці не набывае рысы, пра якія мы марылі, непрадказальная. У гэтай пустыні паміраючых пачуццяў, на лёдзе падману і ашуканства кожны з натоўпу — як Майсей, Ісус, Буда — павінен даць Богу і Сатане змагацца ў ім сам-насам (або Дабру і Злу, Матэрыялізму і Ідэалізму, ці нават Маральнасці і Амаральнасці). І яго жыццё будзе залежаць ад таго, хто ў ім пераможа. Прыход Годо — Свабоды — адначасова з атрыманнем магчымасці выбару пакінуў цяжар адказнасці свабоды на плячах індывіда.

У былых краінах сацыялізму да змены сістэмы "У чаканні Годо" гралася як драма надзеі: калі ён прыйдзе, то ўсё будзе добра. Ён — гэта выйсце. Аднак да яго прыходу чалавек павінен змагацца, каб выжыць. Годо многія людзі атаясамлялі са свабодай, прыход якое зменіць усё. Трэба, аднак, адзначыць, што рэвалюцыі, якія прыносяць дэмакратыю, не "прыходзяць", а "робяцца", бо людзі не могуць чакаць. Аднак інтэрпрэтацыя надзеі, звязаная са свабодай-Годо, змяняецца крок за крокам ад самога прыходу доўгачаканае дэмакратыі. Драма надзеі ператварылася ў драму расчаравання. З пастановак мы разумеем, што нам ужо няма чаго чакаць. Рэчы не зрабіліся такімі, якімі мы хацелі іх бачыць, на што мы спадзяваліся, і гэта прынесла расчараванне.

Пагоня за грашыма, нянавісць, экстрэмісцкія меркаванні і праявы, карупцыя — усё гэта свабодна развіваецца ва ўсіх асноўных класах. Два былыя сацыяльныя класы — партыя і натоўп — ператварыліся ў тры: тыя, хто імгненна разбагацеў дзякуючы метадам дзікага капіталізму; ідэалісты, якія пры наяўнасці неабходнае колькасці грошай здолелі ажыццявіць свае мары пасля знікнення цэнзуры; і трэці, сярэдні клас, адносна шматлікі, які працуе ў нацыянальных установах, у інстытутах, на заводах і які, пры адсутнасці грошай і ініцыятывы, не наважваецца распачаць сваю справу і над якім вісіць дамоклаў меч беспрацоўя, што трымаюць у руках добрыя старыя новыя лідэры.

Многія з нас думалі, што Свабода азначае пачатак дабрабыту, дэмакратыі, таго, з чым для жыхара Цэнтральнае і Усходняе Еўропы атаясамлялася Годо — з Захадам. Аднак гэтага не адбылося і ніколі не адбудзецца. Чаканне скончылася.

У гэтай сітуацыі, чыста па-дзіцячы, многія кідаюць свае мары/надзеі ў мінулае, якое робіцца для іх больш прыгожым, і пачынаюць жадаць бяспечнага спакою, таго перыяду, калі што рабіць і як рабіць вырашалі за іх іншыя.

Матывацыя для рэтраспектыўнае надзеі маецца ў іншай п'есе Бэкета "Апошняя стужка Крапа". Стары Крап, да самага канца пераржываючы мазахісцкія пакуты, зноў і зноў прыгадвае самы шчаслівы момант жыцця, на які падае змрочны цень трагічнага канца. Нерацыянальнасць такое колькасці вяртанняў да аднаго і таго прыводзіць да перажывання таго, чаго і не было ў надзеі.

Я б хацеў расказаць пра дзве пастаноўкі п'есы Бэкета, што адбыліся ў Цэнтральнай Еўропе. Адна, зробленая ўкраінскай трупай, якая ставіць п'есы па-венгерску, у Нацыянальным тэатры "Ільеш Гула" з горада Берагове. Я не дарма выбраў п'есу "У чаканні Годо", пастаўленую на мове нацыянальнай меншасці ў гэтай частцы Еўропы. Пасля многіх зменаў у канцы XX стагоддзя сэнс этнічнае прыналежнасці набыў такую вастрыню, якая вядзе да крывавых сутычак. У гэтай п'есе аднаго з двух бадзягаў грае жанчына, падкрэсліваючы такім чынам характар сямейных сувязяў. Пытанне тут у тым, што азначае Годо для сям'і, якая жыве на Украіне, дзе акрамя камуністычнага гнёту была і этнічная дыскрымінацыя. І што такое радзіма з пункту гледжання дабрабыту і сацыяльнага духу. Адсюль дылема: эмігрываваць або застацца, І яшчэ адно: да якое ступені радзіма можа адпавядаць тым надзеям, якія з ёй звязваюцца?

Глянем на п'есу "У чаканні Годо" ў леташняй пастаноўцы Будапешцкага мастацкага тэатра. З пункту гледжання трупы з Берагова Венгрыя і ёсць тая самая краіна Ханаан, бо тут усе маюць замежныя пашпарты, могуць падарожнічаць, дый заробкі ў некалькі разоў вышэйшыя за ўкраінскія. Але, магчыма, венгры таксама чакаюць? І калі так, дык які ж ён, іх Годо?

У гэтай пастаноўцы ўсё, за выключэннем геаграфічных назваў, сённяшняя Венгрыя. Тэкст Бэкета быў пераадолены на мову венгерскага лозунга, зразумелага толькі самім венграм у змененых штампах, лозунгах, цытатах. І гэта цяпер мянавіта венгерскі варыянт "У чаканні Годо". У спектаклі, што пастаўлены праз пяць год пасля зруйнавання сацыялістычнае сістэмы, на сцэне старая вопратка, непатрэбныя рэчы, рэліквіі апошніх пяцідзесяці год, пачынаючы ад частак "Трабанту" — аўтамабіля, які лічыўся прызнакам поспеху ў "гуляшным" камунізме, ды іншымі гаспадарчымі рэчамі, якія разам ствараюць вобраз хутчэй сметніка, чымсьці абочыны дарогі, як у Бэкета. Тут рэчы граюць важную ролю: сцяг рэвалюцыі 1956 года, увесь у дзірках і выкінуты ў сметніцу, расійская футравая "шапка-ушанка". І гэта аповед не пра канец свету, а пра штодзённыя праблемы венграў. Магчыма, праз дзесяць год "Годо" будзе грацца зноў па-іншаму, але для цяперашняе Венгрыі тыповыя палітычныя сваркі, галеча, расчараванне. Вядома, тут, у блазненскіх жартах, распушчана трагедыя, калі людзі то плачуць, то смяюцца праз нашую былую нязначнасць і праз нашыя цяперашнія адкрытыя погляды. Ключ да ўсяго даецца ў фінальнай сцэне спектакля: Эстрагон і Уладзімір, саграваючы адзін аднаго, ляжаць пад адной коўдрай. Гуманны канец, але дзе ж пауната? Чаго яны чакаюць? У чым сэнс надзеі? Ці не лепей заканчэнне пастаноўкі тэатра з Берагове, дзе захоўваецца ілюзія, што паміж імі і Годо толькі тонкая мяжа, і яны могуць перасячы яе калі заўгодна. Яны застаюцца шчаслівымі, пакуль не зразумеюць, што тыя, на іншым баку, таксама чакаюць Годо, але свайго Годо, што кожны ўяўляе сабе Годо згодна са сваімі

Крыстафер МАРЦІН

КЛАСІКА: МОСТ У ЧАСЕ І ПРАСТОРЫ *

"Цудоўна!" — сказала мне жанчына ў фае пасля прадстаўлення п'есы "Зброя і чалавек" Бернарда Шоў, п'есы, накіраванай супраць вайны на Балканах. "Я проста не магу знайсці словы, каб казаць, як добра прыйсці ў тэатр і паглядзець п'есу, якая нічога не азначае!"

Пачакайце хвіліну! Штосьці тут не так.

Калі кіно абмежаванае вонкавымі граніцамі экрана і прывязаным да пэўнага часу фатаграфічным вобразам, то ў прыродзе тэатра закладзена новае стварэнне і новая інтэрпрэтацыя твора ў кожным новым прадстаўленні, у кожнай новай аўдыторыі.

Калі мы азірнемся назад і аб'ектыўна паглядзім на вялікія эпохі тэатра: тэатр антычных грэкаў, рымлянаў, японскі Нох, Шэкспіраўскі і Елізавецінскі, Залаты век Францыі (Мальер, Расін, Карнэль) і Іспаніі (Кальдэрон, Лопэ дэ Вега), то ўбачым агульныя рысы. Гэта былі эпохі "папулярнага тэатра" — тэатра, створанага для ўсёй публікі, а не толькі для адукаванай эліты. Гледачы і акторы дзялілі адзін і той жа час і прастору. Ніякіх сцэнаў і сцэнарыяў. Гледачы ў літаральным сэнсе маглі дакрануцца да актораў. Аднак словы аўтара маглі рабіць цуды, якія пераносілі публіку праз мост, які падзяляў іх сацыяльна-палітычны і гістарычны вопыт і падзеі іншых часоў і месцаў, не такія ўжо не падобныя на іх уласныя часы і месцы, і абмяжоўваліся толькі граніцамі ўяўлення.

Эсхіл казаў праўдзівыя рэчы на пляцоўках на адкрытым паветры ў старажытнай Грэцыі амаль тры тысячы год таму, і яго словы, нягледзячы на тэатральную форму, былі такімі ж магутнымі і своечасовымі, як сучасныя загалоўкі газет.

Шэкспір агаляў душы сваіх персанажаў з такой глыбінёй, што і — кіньце ў сметніцу ўсё напісанае Станіслаўскім, Фрэйдам і вядомымі акадэмікамі — праз 400 год мы працягваем спробы разгадаць іх таямніцы.

А сатыра Шоў на вайну і праз сто гадоў актуальная адносна вар'яцтва, якое, здаецца, назаўсёды апанавала Балканскія краіны. Тое, што завецца "класікай", павінна заўсёды быць у цяперашнім часе, інакш тэатр сапраўды больш не будзе нічога азначаць.

"Дзве дошкі, рыштаванне і заўзятасць", казаў Лопэ дэ Вега пра тое, што патрэбна для стварэння тэатра. "Нявартыя падмосткі" шэкспіраўскага "драўлянага О". "Пустая прастора" Пітэра Брука. Запоўніце гэты вакуум пачуццём, і аўдыторыя з гатоўнасцю адкіне мішуру бульварнага тэатра, безнадзейна страчанага па-за "чацвёртым вымярэннем" падмосткаў, аддзеленага ад сваіх гледачоў часам і прасторай.

Пад канец шасцідзесятых гадоў свет навучыўся не верыць цяперашняе. Затым настаў перыяд адраджэння ў літаратуры і мастацтве, калі мы азірнуліся назад, каб убачыць, што мінулае можа сказаць нам пра будучае. У англамоўных краінах Шэкспір зрабіўся сінонімам класікі, і мы патанулі ў фэстах, прысвечаных прэзентацыі яго творчасці. Мы выцягнулі наверх Марлоў і Уэбстэра, Ібсэна, Чэхава і Штрындберга. Так, яшчэ Шоў. Публіка натоўпам пацягнулася на гэтыя прадстаўленні, як раней ішла на апошнія музычныя хіты ці на новыя п'есы Уільямса альбо Мілера. Пітэр Хол і Трэвар Нан адраілі Каралеўскі Шэкспіраўскі тэатр, Тырон Гютры заснавала першы са шматлікіх амерыканскіх тэатраў з класічным рэпертуарам у Мінеаполісе, а ў Еўропе тэатральны свет з нецярпеннем чакаў кожную новую пастаноўку Штэйна, Стрэхлера, Задэка, Планшона, Шэро, Брука і Мнучкіне. З Польшчы прыйшлі Ежы Гратоўскі і Ян Кот, якія сваёй працай стварылі рэвалюцыю ў агульным падыходзе да тэатра на Захадзе. Тэатр для бедных і Шэкспір — наш сучаснік былі абраныя ў якасці маніфестаў, што натхнялі новае пакаленне актораў і рэжысёраў. Эксперыментальны тэатр нарадзіўся ў польскім Тэатры-лабараторыі ў той час, калі Кот запэўніў нас, што "Кароль Лір" быў парадкам Бэкета.

У 1967 годзе, калі рух на Брадвеі ў Нью-Ёрку сканцэнтраваўся на "імгненным Гратоўскім" і авангардзе, я заснаваў Тэатр класічнай сцэны, каб вызначыць, ці на самой справе мінулае было пралогам. Мы знаходзіліся ў канцы аднаго цыкла і былі гатовыя да наступнага. Праблема была ў тым, каб перасячы гэты прамежак.

Я прыгадваў тады пра актора, які служыў мастом паміж аўтарскім тэкстам і ўяўленнем публікі. Спрабуючы паказаць недавучаным амерыканскім акторам, як яны маглі б далучацца да рэчаіснасці, якая была такой далёкай ад іх уласнай, я звярнуўся да ідэі Джын Энуілх, узяў сто п'ес і падзяліў іх на тры катэгорыі. Кожная катэгорыя ў сваю чаргу магла мець тры колеры: чорны, руэовы ці шэры.

Напрыклад, да "Гамлета" Шэкспіра можна падысці як да чорнага рамана — калі глядзець традыцыйна. Ці, напрыклад, як да ружовай прытчы — палітычнай карыкатуры ў святле сучасных падзей. Ці як да шэрай сатыры, засярodзіўшыся на фатальнай іроніі ў сэрцы ігры. Варыяцыі прымусілі актораў думаць і адцягнулі іх ад пякельнага "метаду", якім усе былі апантаныя — ён каштоўны, канешне, калі яны ігралі б што-небудзь блізкае сабе. Але каралі не нараджаліся і не гадаваліся ў Брукліне.

У 1599 годзе, калі ўпершыню быў пастаўлены Гамлет, пры двары былі вельмі заклапочаныя тым, каго каралева Елізавета I назаве сваім пераемнікам на троне. Кожны глядач поўнасцю ўсведамляў гэта. Па каралеўскай лініі найбольш верагодным наступным каралём Англіі быў Джэймс VI, сын Мэры, каралевы Шатландскай, якая страціла галаву з-за таго, што сама прэтэндавала на трон. Толькі ўявіце нямыя сцэны і гоман, што пракаціліся па публіцы, калі Фарцінбрас, сын Паўночнага Прэтэндэнта, цвёрдым крокам выйшаў на сцэну і заявіў, што трон належыць паміраючаму Прынцу! Фарцінбрас — персанаж, невядомы амерыканскай аўдыторыі. "Добрай ночы, салодкі Прынц, няхай палёт анёлаў спявае табе вечны спакой", — журботныя развітальныя словы Гарацыо былі знаёмым заканчэннем. Канешне, на чорны раман, шчыра кажучы, лепш прадаюцца білеты. Гэтае адкрыццё і дало нам штуршок да нашай першай пастаноўкі. ГАМЛЕТ зрабіўся шэрай прытчай.

Наступны замах мы зрабілі на "Чалавека і звышчалавека" Бернарда Шоў — у нашым выпадку, калі я правільна прыгадваю, — ружовая прытча. Яе поўная версія цягнецца каля чатырох гадзінаў і нават больш.

"Дон Жуан у пекле" камерцыйна прывабіў натоўпы маладых людзей, якія прагнулі ўбачыць адраджэнне запыленага антыкварыяту. Такімі мы былі, група самаўпэўненых юнакоў, якія ўзяліся за вялікую працу і ненаўмысна спатыкнуліся на "грубай магіі" вечнага тэатра. Пурытанскія віктарыянскія вобразы Шоў, што змагаліся з нараджэннем дваццатага стагоддзя і жарсцю іншага, больш трапяткога веку, знайшлі новае адлюстраванне ў барацьбе супраць сексуальнай рэвалюцыі.

У 1981 годзе я арганізаваў групу рэжысёраў, якія паставілі "Пер Гюнта" Ібсэна. Сярод іх быў Лі Страсберг, заснавальнік акторскай студыі ў Нью-Ёрку. Лі горка скардзіўся, што яму не ўдалося прымусіць п'есу працаваць, што акторы не мелі аніякага адчування паэзіі і тых больших-за-жыццё вобразаў — анічога па-за ўласнымі маленькімі і нязначнымі "я". Якая іронія. У амерыканскім тэатры быў толькі адзін чалавек, здольны зрабіць гэта, і вось дзе ён апынуўся.

У спробе навучыць актораў быць больш "рэальнымі", больш "сучаснымі" Лі папросту апусціў першыя дзве стадыі сістэмы Станіслаўскага — трэніроўка інструмента і духу — скочыўшы адразу да ўнутранага жыцця. Мы (на жаль!) з'яўляемся людзьмі, якія моляцца на ўсё скарочанае. Зрабіўшы так, Лі пакінуў акцёраў спустошонымі, без магчымасці пазнаёміцца са сваімі героямі, тым больш з п'есай.

Каб выправіць становішча, мы звярнуліся да прынцыпа Пітэра Штэйна, які працаваў у Берлінскім "Шаубун" за дзесяць год перад тым, і ўзялі чатырох актораў на ролю Пера, а п'есу падзялілі на восем "частак", якія ішлі два вечары. Перы I, II, III і IV у другой частцы з'яўляліся ў адваротным парадку: IV, III, II, I і, праўдзівы герояя праз поўны круг падзей, вярталі яго туды, дзе ён быў напачатку. Стваральнік Гузікаў, Д'ябал, Незнаёмы Пасажыр былі адлюстраваннем унутранага "я" Пера. Якімсьці чынам гэты "прыём" зрабіў п'есу больш рэальнай, больш актуальнай і шмат

патрэбамі. Аднак, перафразіруючы назву рамана Мілана Кундэры, Годо там, дзе няма нас.

Аднак вернемся ў Румынію. Адразу пасля рэвалюцыі 1989 года людзі не чыталі кніг, не хадзілі ў кіно або тэатр. Яны чыталі горы газет і поўніліся спадзяваннямі. Днём і ноччу яны былі на вуліцах. Тут кожны мог падзяліцца сваімі марамі, і тут адбываліся блазненскія трагедыі, камедыі, маніпуляцыі. Студэнцкі лагер 1990 года на Універсітэцкай плошчы Бухарэста сам па сабе быў чаканнем Годо. Калектыўная надзея на цуд. Аднак Годо мае канкрэтную, а не алегарычную канцэпцыю. І, замыкаючы кола, давайце разгледзім спецыфічныя рысы спектакля "У чаканні Годо" у пастаноўцы Тэатра румынскае мовы з Чысынаў у Малдове. Тут падкрэсліваецца сувязь Поцо — Лакі. Першы — гэта расійскі салдат-акупант, Лакі — лялька, якую таргуюць за нітачкі і якая нагадвае румынскую меншасць у былым Савецкім Саюзе.

Як у спектаклях, пастаўленых у Румыніі або Венгрыі, тут мы таксама не маем пакуль новага Годо. Крок за крокам калектыўны Годо ствараецца ў Цэнтральнай і Усходняй Еўропе. Палітыкі завуць гэта Годо Еўрапейская Супольнасць, і вось як толькі мы там апынемся (у НАТО), усё будзе добра.

Як гэта гучыць у Бэкета?

"Уладзімір: Цікава, што ён скажа. Гэта нас да нічога не абавязвае.

Эстрагон: А што мы ў яго папросім?

Уладзімір: Ды нічога канкрэтнага.

Эстрагон: А што ён скажа?

Уладзімір: Што паглядзіць, што ж магчыма зрабіць.

Эстрагон: Дык ён не можа нічога абяцаць. (...)

Уладзімір: Зазірне ў дзелавыя паперы.

Эстрагон: У рахункі. (...) А што мы з гэтым будзем рабіць?

Уладзімір: Пададзім петыцыю.

Эстрагон: Дык у нас ужо няма правоў? (...) Мы не здолелі атрымаць правы. Але мы да яго не прывязаныя?

Уладзімір: Прывязаныя да Годо? Зусім не... Пакуль што не."

Гісторыі ў Бэкета няма. Ён фактычна адмаўляе, што лёс Чалавецтва з вялікае літары ўсё яшчэ залежыць ад рашэнняў і дзеяння людзей. Асабліва простых людзей. Ягоныя героі жывуць па-за грамадствам (і па-за гісторыяй), магчыма, таму, што чалавецтва знікла або спынілася існаванне грамадства, або яны знаходзяцца ў іншым месцы. У адрозненне ад гэтага ва Усходняй Еўропе жыццё і трагедыя змяшаліся. І нягледзячы на гэта ў п'есе "У чаканні Годо" мы знаходзім два тыпы чалавечых адносін са знешняй рэчаіснасцю. Гарызантальны — узаемазалежнасць Уладзіміра і Эстрагона, а вертыкальны — адносіны дамінавання і падпарадкавання Поцо-Лакі. Усё гэта закрыта ў д'ябальскім коле: надзея — расчараванне — адкладанне.

Згодна з сучаснымі міфамі аб выказванні пачуццяў чалавекам XX стагоддзя, мы можам адкласці момант задавальнення надзеі да канца жыцця. І болей за гэта — мы можам пакінуць надзею ў спадчыне, заплюшчыць назаўсёды вочы і сказаць самім сабе: "Вось калі б Годо прыйшоў, усё было б іначай". Залаты лебедзь надзеі не можа змяніць будучыні, ён адно дае яе фальшывую ілюзію.

Мы не пойдзем далей — бо не маем часу, каб разглядаць чарговую п'есу Бэкета. Вядома, як і Шэкспіра, у розныя эпохі, у розных мясцінах, іншыя пакаленні інтэрпрэтуюць яго па-рознаму. Да зруйнавання камуністычнае сістэмы ў гэтай частцы Еўропы чаканне азначала надзею, і перспектыва безнадзейнасці пастаўляла нас тварам у твар з выбарам Бэкета: павесіцца нам або ісці далей? Маладыя выпускнікі, усходнееўрапейскія інтэлектуалы, абралі апошняе: яны эмігрыруюць у Канаду, у Аўстралію, бяруцца шлюбам у Германіі. У іх няма часу, каб чакаць. Калі Годо не прыйшоў да іх, яны ідуць да яго.

Для іх пасланне Бэкета ў канцы XX стагоддзя гучыць так: надзея — гэта нонсенс. І каб пераканаць у гэтым усіх іншых, п'есу трэба ставіць шмат разоў, пакуль кожны не зразумее, што трэба дзейнічаць, калі мы хочам, каб ажыццявіліся нашыя надзеі. Трэба давесці усім, што менавіта мы, цяпер і тут, і ёсць Годо.

Пераклаў Алесь КУДРАЎЦАЎ

больш дакладнай.

Праз год мы пашырылі гэты падыход на першую і другую часткі "Фауста" Гётэ. Тут мы выкарысталі трох актораў — стары, малады і Фауст сярэдняга ўзросту. Пачатковую сцэну з Дырэктарам Тэатра, Паэтам і Акторам ігралі тры Фаусты, якія спрачаліся і выказвалі супярэчлівыя меркаванні пра тое, што павінна было адбыцца далей. Стары Фауст змяніўся маладым Фаустам у Кухні Вядзьмаркі, які застаўся там, каб адцяніць сваё новае "я" — надаючы сабе нявіннасць маладосці, гнаный мудрасцю старасці. Далей, Фауста Чарадзея з другой часткі ігралі двое папярэдніх, а стары Фауст вярнуўся толькі ў фінальным акце, каб быць выкапаным з магілы ранейшымі ўвасабленнямі... Ізноў мы здолелі зацікавіць сучасную аўдыторыю невераг одна складаным тэкстам, які ў дадатак яшчэ трэба было іграць на англійскай мове.

"Хедда Габлер" Ібсэна заўсёды падавалася мне рыпучай старой меладрамай, пакуль адзін з калегаў не прапанаваў мне паглядзець на п'есу, як быццам яна напісана Харальдам Пінтарам. Тады я паглядзеў на яе з іншага боку тэлескопа і пачуў дыялог, які мармытаў невыразным голасам Пінтэр, — так я ўпершыню адкрыў для сябе Ібсэна. Таямнічыя і змрочныя душы яго герояў падобна сышлі да мяне з экранаў кіно Інгмара Бергмана.

Чэхаў настойваў, што ягоныя п'есы — камедыі. Але мы ведалі іх толькі як напышлівыя і пабляклівыя да самых сябе меладрамы ў бульварных пастаноўках. Таму мы проста падышлі да п'есы з яе ўласных пазіцый. Толькі намёк на дэкарацыі, дэталі — капялюш, палка. Героі і аўдыторыя жывуць у адных і тых самых прасторы і часе. Наш вопыт вельмі нагадваў вопыт Андрэ Грэгары і яго трупы ў нядаўнім фільме Луіса Мале "Ваня з 42-й стрыт". Гэта простае, прамое, агульнае пачуццё паміж акторамі і гледачамі без атрыбутаў адпаліраванай пастаноўкі. Глядзець працу Андрэ ў цмяным зачыненым кінатэатры, седзячы сярод сарака запрошаных гасцей, — было магутным напамінам. Андрэ не працаваў у тэатры каля 15 год. Але ён усё яшчэ памятаў. А мы за гэты час заграэлі ў багне "большае — лепшае". Мы адмовіліся ад пустой прасторы — і пачуццяў.

Я ўспамінаю пастаноўку 1975 года шэкспіраўскага "Генрыха V" рэжысёра Тэры Хэндса для Каралеўскага Шэкспіраўскага тэатра. Эмрыс Джэймс выходзіў на сцэну ў звычайнай сучаснай вопратцы і спакушаў нас "адкінуць недасканаласць сваімі думкамі"... Генрых Алана Хаварда, ні на хвіліну не забываючыся на тое, што ён, да найдробнай дэталі кароль, быў аднак "асобай простай і папулярнай", у якой кожны чалавек мог бы пазнаць самога сябе.

Я не магу спадзявацца ўбачыць яшчэ адну пастаноўку класікі ў гэтым жыцці, якая б была роўная простай, непасрэднай інтэрпрэтацыі гэтага "Генрыха V". Я не бачыў нічога на сцэне, у тэатры, не чытаў нічога, што б так магутна паказвала адзіноту чалавека на вайне, і яго здзек з палітыкі, што распаліла гэтую вайну. Голас Трэвара Пікока ў ролі Флуэлена, які спяваў Te Deum, калі маленечкая армія сыходзіла з пустой сцэны і несла цела адзінага замардаванага хлопчыка, назаўсёды ўмуруецца ў маю памяць.

Той жа Каралеўскі Шэкспіраўскі тэатр з рэжысёрам Джонам Бартанам стварыў тэлевізійны серыял пад назвай "Граем Шэкспіра" на пачатку 80-х гадоў. Вялікая частка таго, чаго трупа дасягнула ў 60-я і 70-я, нефармальна перададзеная недзе ў дзевяці гадзінах відэастужкі...

Вялікая іронія, што мы можам пазнаць цяперашні час гэтага старажытнага мастацтва толькі ў відэазапісу.

Але самая вялікая іронія ў тым, што сучасны Шэкспіраўскі тэатр іграе гэтак жа наіўна, як амерыканскія акторы трыццаць год таму. Спадчына Нанна, Хэндса і Бартана знікла, як бы яна ўвогуле не існавала.

"Ці можа гэтая вайна ўтрымаць вялікія прасторы Францыі? Ці можам мы ўмясціць унутр "драўлянай О" ўсе тыя шлемы, што палохалі паветра Агінкура?.."

Гатовы паспрачацца, можам.

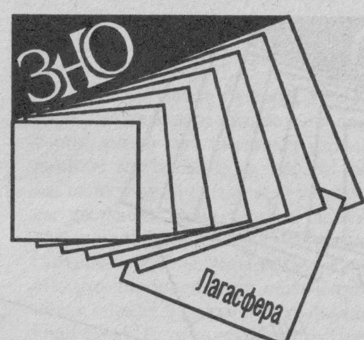
Кола прайшло поўны круг. Мы стаім на ўсходзе новага стагоддзя. Новага тысячагоддзя. Пара дошак — хто ведае? Падмосткі. Што заўгодна, калі мы дададзім да гэтага пачуццё.

Мінулае — пралог.

Пераклала Ірына ГУРЫНА

* Тэкст друкуецца з невялікімі скарачэннямі.

Тэксты "Калі прыйдзе Годо" і "Класіка: мост у час і прасторы" былі прачытаны на міжнароднай канферэнцыі "Тэатр напрыканцы XX стагоддзя: пошукі новых вымярэнняў".

Эміль БРЫКС

ЛІТАРАТУРА ЯК ФОРМА ПАЛІТЫКІ Ў ЦЭНТРАЛЬНАЙ ЕЎРОПЕ

"Я не гісторык і не палітык, а проста пісьменнік. Тым не менш кожны, хто не з'ехаў з глузду, можа адчуць еўрапейскую пустэчу, нястачу духоўнай прасторы, незалежна ад таго, ці ён фанатычны прыхільнік панславізму, ці наіўны аптыміст, які лучыў у пастку пацыфізму. Нельга не заўважыць некаторай яўнай духоўнай роднасці ў літаратуры, мастацтве, музыцы паміж усімі інтэлектуаламі, якія належаць гэтай супольнай прасторы, гэтай Цэнтральнай Еўропе". Гэта напісаў румынскі драматург Эжэн Ёнэска, які жыў у Францыі.

У Еўропе сёння, калі прайшло больш як сорак гадоў пасля 1945 года, Другая сусветная вайна канчаткова падыходзіць да канца. Палітычныя пераўтварэнні ў краінах на ўсход ад так званай жалезнай заслоны адбываюцца з увагі на факт, што заходнія традыцыі еўрапейскай культуры пасля 1945 г. былі заняд баны падзелам на Усход і Захад і згэтуль узніклі няпэўнасці ў сучаснай Еўропе. Няпэўнасці ў ролі, форме і значэнні гэтага кантынента канкрэтызаваліся ў інтэлектуальных дыскусіях аб культурнай прасторы Цэнтральнай Еўропы, што актуалізаваліся як сімвал штучнага характару паўсталых пасля 1945 г. новых структур, межаў і суадносінаў сіл. У вымоўным імкненні аднавіць супольныя цэнтральнаеўрапейскія традыцыі прасторы, якая геаграфічна збольшага супадае з межамі Габсбургскай манархіі канца XIX стагоддзя, літаратура гэтай прасторы набыла сваё значэнне ў тым, каб быць інструментам захавання сапраўднасці, якая ўтойваецца, прыціскаецца і адхіляецца палітыкай.

Супольная "мова" пісьменнікаў уражвае якраз з увагі на шматмоўнасць гэтай прасторы. Літаратурныя выступы за адмоўленую сапраўднасць Цэнтральнай Еўропы вызначаюць творчасць як серба Данілы Кіша, так і італьянца Біяжжа Марына, як паляка Часлава Мілаша, так і венгра Пэтэра Эстэргазы, як чэха Вацлава Гавела, так і сёння чэха на выгнанні Мілана Кундэры. Гэта вызначае згаданых пісьменнікаў у іх творчасці дзякуючы не толькі супрацьстаўленым палітычным рэальнасцям, але і утапічнай прыродзе пайма Цэнтральнай Еўропы. Гэта утопія паляпшэння жыццёвых умоў без чмуру і пафасу рэвалюцый, але з мэтай поўнага пераўтварэння сужыцця малых народаў у Цэнтры Еўропы. Неабходныя зместы гэтай новай палітыкі знаходзяцца, прыкладам, у літаратурнай творчасці вышменаваных аўтараў. І ў раманах, і ў палітычнай эсэістыцы падкупляе не столькі больш ці менш удалае адбіццё супольнасці Цэнтральнай Еўропы, колькі радыкальная крытыка сучаснасці.

Як літаратура можа рэгуляваць палітычныя праблемы, можна прадэманстраваць на прыкладзе цэнтральных выказванняў Мілана Кундэры, Вацлава Гавела, Д'ёрдзя Конрада, Клаўдыя Магрыса і Часлава Мілаша. Гэтыя пяць аўтараў распрацоўваюць у сваіх літаратурных творах асноўныя праблемныя абсягі цэнтральнаеўрапейскага сужыцця. Ці гэта ў Мілана Кундэры антырасійскі сентымент, які апелюе да дылемы гэтай прасторы: да пошукаў адназначнай заходняй ці ўсходняй арыентацыі, ці гэта ў Вацлава Гавела радыкальнае патрабаванне праўды або жыцця ў праўдзе, якое выкрывае ўяўнасць існых грамадскіх і палітычных структур. Ці гэта ў венгра Д'ёрдзя Конрада перманентная спасылка на змушанае саўдзельніцтва малых народаў, якой падкрэсліваецца, што этнічная, рэлігійная і грамадская плюральнасць Цэнтральнай Еўропы была захавана дзякуючы не талеранцыі, а толькі ў выніку ўзаемнага ўсведамлення ўласных заганаў, праблем і ірацыяналізмаў. Разам з талеранцыяй павінна мець месца свядомае саўдзельніцтва. Ці гэта ў выпадку Клаўдыя Марыса як у яго літаратурных, так і ў літаратурна-гістарычных працах спасылка на амбівалентную сілу вялікіх міфаў, што як перасцярога ад пафасу ўсіх таталітарызмаў зрабілі свой унёсак у цэнтральнаеўрапейскую палітыку. Каб тварыць сапраўднасць, разам з пошукамі рэальных перадумоў для палітычнай ідэі павінна мець месца індывідуальная вера. Паляк Часлаў Мілаш пісаў: "Я выходжу з таго, што ёсць нешта такое, як Цэнтральная Еўропа". Разам з падобнай верай, якая адчуваецца ў разнастайных формах у пераважнай большасці сучасных літаратур гэтай прасторы, літаратура паддаецца крытыцы, што яна сталася інструментам палітыкі, хаця адначасова і здабыла канкрэтныя маральныя грамадска-палітычныя вымеры. Таму на заканчэнне можна вельмі асцярожна сфармуляваць некалькі тэзаў аб палітычнай функцыі літаратуры ў Цэнтральнай Еўропе:

1. Літаратура сёння ў Цэнтральнай Еўропе ізноў стаецца цэнтральнай маральнай інстанцыяй і вызначальным момантам для нездавальняльна адчуванай палітычнай сучаснасці.

2. Цэнтральнае заданне пісьменнікаў гэтай прасторы можна выразіць пры дапамозе патрабавання "жыць у праўдзе", скіраванага супраць усё больш крохкай уяўнасці існых палітычных структур.

3. Найзычэйшай адзнакай цэнтральнаеўрапейскай літаратуры ёсць свядомасць гісторыі, "як мінулай, так і сённяшняй" (Часлаў Мілаш).

4. Спроба стварыць герметычна замкнёныя нацыянальныя культуры адразу пацярпела паражэнне на літаратурным узроўні. Сёння ўзнікае пытанне, ці прыняла палітыка ў гаспадарствах Цэнтральнай Еўропы гэтае паражэнне да ведама і ці зрабіла згэтуль высновы для супольнай будучыні Цэнтральнай Еўропы.

Гэтыя вымаганні справядлівыя і для Аўстрыі. Пэтэр Турыні некалькі гадоў таму пісаў аб тым, што Аўстрыя павінна пераатрымаць "ў Гаваі Цэнтральнай Еўропы". Міхаэль Шаранг з правінцыйнасці Аўстрыі зрабіў выснову, што Аўстрыя станецца "духоўным полюсам холада Цэнтральнай Еўропы".

Разам з успрымальнасцю літаратараў гэтай прасторы трэба ўлічваць і моц рэальных палітыкаў, каб паміж двума вялікімі палітычнымі блокамі ў Еўропе стварыць для малых народаў у яе цэнтры новую прастору свабоды і творчасці, зрабіўшы магчымым паляпшэнне жыццёвых умоваў і паўторнае ўтрыманне самасвядомасці людзей. Зыходзячы з тэзісна апісанай культурнай традыцыі і актуальнай жыццёвай сітуацыі гэта перадусім датычыць людзей у Польшчы, у Чэхаславаччыне, у Венгрыі, у Югаславіі, у Італіі і ў Аўстрыі, якія прадчуваюць новыя шанцы для сваёй жыццёвай рэалізацыі. Якраз таму, што гэтае ўяўленне аб новых жыццёвых шанцах нявызначанае і неінтэграванае ў традыцыйныя палітычныя схемы, у традыцыйных палітычных прадстаўнікоў улады існуе падазрон, што гаворка ідзе толькі пра новую палітычную сімволіку, у лепшым выпадку пра ідэалогію.

І ўзглядам літаратуры выстаўляюцца закіды ў настальгіі, якая адчуваецца на заднім плане палітычнай шокавай тэрапіі. Ужо ў Джуіда Чэрната гучыць наступнае: "На ўсіх скрыжаваннях цэнтральнаеўрапейскіх праблем узвышаюцца магілкі. Няма краіны, у якой на дзень памяці кладуся б кветкі на такія магілы".

Побач з гэтым страхам войнаў і катастрофаў цэнтральнаеўрапейскіх вытокаў робіцца закід у абыякавасці і павярхоўнасці. Трэба зрабіць заданнем як літаратуры, так і навукі пазбавіць гэты закід глебы. У кожным разе сёння літаратура з усё больш відавочнай уважлівасцю вымалёўвае вобраз культурнага ландшафта, чыя гістарычная распрацоўка прыводзіць гэты разгіён у такое палажэнне, якое патрабуе змянення свядомасці тых, хто займаецца не толькі палітыкай, але і служыць культуры. Роберт Музіль казаў аб тым, што "больш ніколі адзіная ідэалогія" не замацуецца ў нашым грамадстве, пакольки адкрываюцца новыя крыніцы ідэяў: "Вось жа наўрад ці можна аспрэчыць, што кожная з тут і там цыркулюючых ідэй авалодала пэўнай жыццёвай вартасцю, што ператтвараецца ў прыгнёт да правал і толькі як выключэнне ў поспех, паколькі нечуванная арганізацыйная праблема палягае ў тым, што сутыкненне і паяднанне ідэалагічных элементаў павінна быць не выпадковасцю, а абавязковасцю".

Якраз гэтае патрабаванне робіць Цэнтральную Еўропу напятай і супярэчнай.

З нямецкай мовы пераклаў Валерка БУЛГАКАЎ

ЗНО

Відарыс

У гэтым выпуску «ЗНО» — графіка Барыса ЦІТОВІЧА.

ГОРДЗІЕЎ ВУЗЕЛ, АБО ЯК РАЗЬВЯЗАЦЬ ПАСТАНОВУ?

(Заканчэнне. Пачатак на стар.8-9)

— блізкае да **надумаць**, але яно перадае толькі пабочныя значэньні **решить**. Мяркую, сінонімаў магло быць яшчэ больш, менавіта ў іх магчымасьці і палягае існасьць беларускае мадэлі. Я ўжо адзначаў: адметнасьць расейскага слова **решить** у яго здольнасьці награмаджваць семантыку, яно зьяўляе адмысловую "закрытую" мадэль. Мадэль беларуская — прынцыпова "адкрытая": кожнае новае значэньне, кожны згад яна выражае новым словам. У грунце рэчы гэтых слоў можа зьявіцца бясконцае мноства, ведама, з умоваю, што ўсе яны будуць беларускія. Дзеяслоў жа **вырашыць** ня толькі не беларускі. Тое было б паўбяды. Галоўнае — ён разбурае адметную беларускую мадэль сваім сінкрэтызмам. Калі можна сказаць **вырашыць**, то навошта ўжываць усе астатнія лексемы з усімі іх адценьнямі? У выніку ж, выходзіць, што гэткі "сінонім" не збагачвае мову, а істотна зьбядняе.

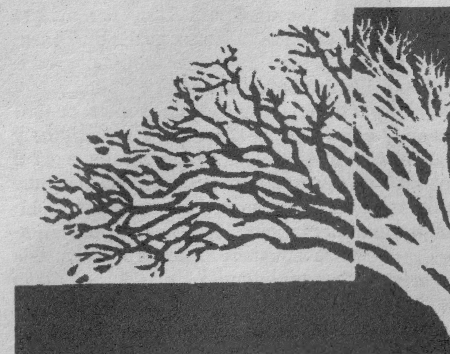
Рэч у тым, што некаторыя элементы, занесеныя ў сістэму звонку, маюць здольнасьць перакажаць яе, цягнучы за сабой шлейф неўласьцівых ёй законаў. Можна блытаць лексіку, але нельга разам зь ёю блытаць семантычныя мадэлі, асабліва калі яны сувіта супрацьлеглыя. У 20-я гады многія беларусы яшчэ спадзяваліся, што ў мове ад лішняга сiноніма нічога не паменее. Але практыка давяла іншае. З мною цытаваных аўтараў пасьлядоўна не ўжывалі аніякіх "вырашэньняў" А.Абуховіч, Ф.Багушэвіч, К.Каліноўскі, Стары Улас, У.Галубок, Г.Леўчык, К.Сваяк, Л.Гмырак, Ант.Адамовіч, непасьлядоўнасьцьназіраецца пераважна ў пісьменьнікаў пасьлейшага часу, такіх, як П.Піятуховіч, І.Абдзіраловіч, А.Бабарэка, У.Жылка, Я.Пятроўскі, бальшыня зь іх прайшлі "расейскую навуку". Цікавая ў гэтым дачыненьні пазіцыя В.Ластоўскага: яго тэксты рознае пары таксама непасьлядоўныя, яны зьяўляюць страшэнную зьменлівасьць і, відаць, паступовы ўзрост мовазнаўца. Урэшце ж у слоўніку В.Ластоўскага і напаміну няма аб "вырашэньнях". Аднак уся даная мадэль апісваецца там надзвычай няпоўна, урыўкамі, пэўна аўтар толькі пачынаў яе спасьцігаць. Сучасьнікі Ант.Адамовіч і Я.Пятроўскі таксама па-рознаму "разьвязваюць пастанову". Першы зь іх — пурыст (блізкі да Я.Станкевіча), выдатны стыліст, ён розных "вырашэньняў" і на гарматны стрэл не дапускаў. Другі — таксама неблагі філолаг, аднак яго мова — яскравы выпадак непасьлядоўнасьці і зблытанасьці, уласьцівае для 20-х гадоў, хаця ўзглядам нашага спакменя ён ужывае толькі дзеяслоў вырашыць, і годзе.

Вось жа, праз паўстагоддзя досьлед завершаны, мадэлі зблытаныя, беларуская мадэль разбураная ўшчэнт. Відаць, настала пара адкручваць кола. Заразом узьнікае пытаньне: адкуль узялося слова **вырашыць**, калі яго няма ў расейскай мове? Думаю, што з украінскае мовы. Украінцы ж, пэўна, перанялі яго ад чэхаў (не магло быць наадварот). Чэхі маглі скалькаваць зь нямецкага **entscheiden**, а корань пазычыць або беспасярэдне з стараславянскае мовы, або з тае ж расейскае, калі ачышчаліся ад германізмаў. Зрэшты, усё адно: круг замыкаецца. Чэшская мова гістарычна супрацьпастаўленая нямецкай. Беларуская — расейскай, менавіта тут праходзіць нашая "лінія пагрозы асіміляцыі". (Праўда, ня трэба забывацца на польскую ды ўкраінскую стыхіі, але з апошнімі нас яднае адзіны гістарычны кантэкст, адбіты праз моўны хаўрус).

У слове **вырашыць** ёсьць "таямнічая" прыстаўка **вы**. Магчыма, я ўжо казаў, гэта вынік зкалькаваньня чэхамі нямецкага слова **entscheiden**. А калі рэч адбывалася без чэхаў, то **вырашыць** калькуе ўжо знаёмае нам беларускае **выракаваць**. **Вырашыць**, слова-гібрыд, магчыма як ніякае іншае слова ўвасабляе непасьлядоўнасьць, несамастойнасьць, міфічнасьць і камічнасьць беларускае савецкае мовы. Помню, адзін мой таварыш любіў гаварыць "рашыў", а я ўвесь час яго папраўляў: не "рашыў", а "вырашыў". Тады ён зазлаваўся: "А навошта гэтае "вы", хіба яно што дае? Толькі слова даўжэйшым робіцца". І запраўды, калі ёсьць **рашэньне**, ёсьць **рашучы**, то чаму **вырашыць**, а не **рашыць**? **Вы** ў адрозьненьне ад прыставак у словах **разрешить** і **предрешить** нават нічога не праясьняе. **Вырашыць** — гэткая моўная матрошка, можна сказаць, траянскі конь русіфікацыі: дзеяслоў гэты касуе беларускую мадэль, а назоўнік **рашэньне**, у сваю чаргу, касуе слова **вырашыць**. На паверхню выходзіць яскравы русіцызм **рашыць**. Гэта ўжо адбылося ў сучаснай савецкай тэрміналогіі. Уважайма, дакуль на старонках газет панавацімуць **рашэньні**, датуль будуць здавацца лішнімі і несістэмнымі тэрміны **разьвязак** і разьвязаньне.

Нават калі дапусьціць, што мова захавае як status quo сучасную мешаніну — і тады ня ўсе словы ў савецка-беларускай мадэлі здаюцца роўнымі. Чамусьці на ўзроўні інтуіцыі мы лёгка пагаджаемся зь лексемамі **вырашыць** і **рашучы**, але ніяк ня можам да канца прыняць **рашэньне** і **рашыць**. Уся штука ў тым, што два першыя словы структурна розьняцца ад расейскіх адпаведнікаў **решить** і **решительный** і таму ствараюць *ілюзію беларускасьці*. У двух жа апошніх слоў фармальных адзнак для падобнае ілюзіі няма. Найбольш цікавае тут, ізноў, знаёмае нам **вырашыць**, гэта відочны словаўтваральны плеаназм. Збытная прыстаўка **вы** нясе не семантычную, а разрозьнівальную функцыю ўзглядам расейшчыны. Магчыма, яна будзе трываць датуль, дакуль беларуская мова існавацiме ў рэжыме двухмоўя, бо наяўнасьць яе сістэмна не падтрыманая. Прыкладам, у тых жа чэхаў ураўнапраўлены абодвыя варыянты, і з **вы** і бяз **вы**, як у расейцаў **решить** і **разрешить**. Падобныя "пустыя" часьціны і пераструктураваньні —уласьцівасьць так званых умоўных моў, такіх, як адверніцкая гаворка, катрушніцкі лемезень, выцірняцкі гаўрыднік ды іншыя. Дзеля незразумеласьці многія словы ва ўмоўных мовах структурна зьіначваліся: **кувосень** (восень), **танкімны** (тонкі) і г.д. Умоўныя мовы не былі і не маглі быць самастойнымі мовамі. У гэтым не было патрэбы: яны выконвалі ролю прафесійнага жабрацкага (NB!) ці іншага якога жаргону. "Беларускі савецкі лемезень" таксама ні сацыяльна, ні тэлеалагічна (намэтна), ня меў станавіцца моваю, ён рэпрэзентаваў марксісцкую настанову аб росквіце і зьліцьці нацый пры сацыялізме, а таксама міф пра "роднасьць рускага і беларускага братніх народаў".

У схілку варта сказаць колькі слоў для перасьцярожлівых. Сёньня многія людзі, зацікаўленыя лёсам мовы, высьцерагаюцца ўсякіх пурыстычных акцый — і ў гэтым ёсьць шмат слушнага. Заразом прынята думаць, маўляў, беларусы адзіныя, хто хварэе на пурызм. Дык жа ўсё наадварот, мы адзіныя з усіх калісьці паняволеных народаў, хто ня дбаў і ня дбае пра чысьціню мовы. Менавіта пурыстычны чын, як мяркуюць шмат якія філолагі, увасабляе першы крок "волі да мовы". Увогуле ж наш спакмень якраз палягае па той бок дылемы. Як ні дзіўна, пры чытаньні мы не прыкмячаем, што без **рашэньня** і **вырашыць** абходзіліся ня толькі вышэй названыя аўтары, але многія і многія іншыя, у тым ліку стваральнікі Статута. Нават Ф.Скарына, які ўсё ж пісаў па-стараславянску, а не па-беларуску, не ўжываў гэтых слоў. З другога боку, калі паглядзець цьвяроза, то ніякіх рэвалюцый у мове я тут не распачынаю, усе прапанаваныя мною словы ў той ці іншай ступені знаёмыя або зразумелыя. Значыць — становішча можа перавярнуцца. Калі сёньня, прыкладам, зьнікнуць з мовы ўсе небеларускія **"вырашэньні"**, то староньні назіральнік, я ўпэўнены ў гэтым, нічога нават не заўважыць, як не заўважаем падобнага мы, чытаючы А.Абуховіча, Ф.Багушэвіча, К.Сваяка, Я.Станкевіча і Ант. Адамовіча. А беларуская мова, відочна, выйграе, наблізіўшыся да свае існасьці. Праўда, самым моўнікам спачатку будзе нязвыкла "думаць па-беларуску", аднак без намаганьняў не быве "волі да мовы".

Рада "ЗНО": Валянцін Акудовіч (адказны за выпуск), Алесь Разанаў, Ігар Бабкоў, Юрась Барысевіч, Валерка Булгакаў, Сяргей Мінскевіч.

Тэксты друкуюцца паводле аўтарскага правапісу.